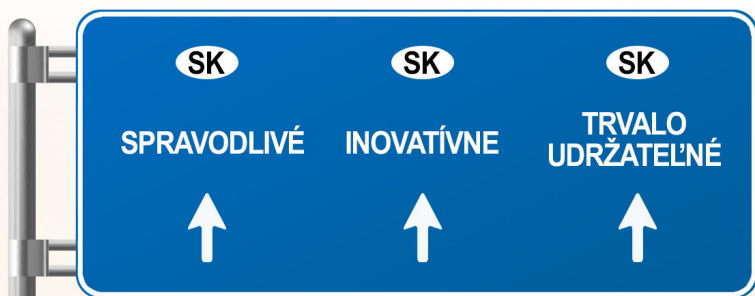

SPRAVODLIVÉ, INOVATÍVNE A TRVALO UDRŽATEĽNÉ SLOVENSKO

Návrhy opatrení pre sociálnodemokratický
vládny program na obdobie rokov 2023 – 2027

Editorka: Brigita Schmögnerová

Alexander Ač, Joachim Becker, Marek Dobeš, Branislav Fábry, Michal Feik, Ľuboslav Habán, Martin Halás,
Andrej Hutta, Kateřina Chajdiaková, Marian Kollár, Iveta Kompišová, Ján Košč, Alena Krempaská, Erika
Kvapilová, Peter Magvaši, Anton Marcincin, Branislav Ondruš, Patrik Palacka, Silvia Ruppeltdtová, Juraj
Šipko, Daniel Škobla, Monika Uhlerová, Boris Zala

Obsah

ÚVOD	4
I. VEREJNÉ FINANCIÉ A NOVÝ MODEL	
1. Transformácia na nový model	5
2. Konsolidácia verejných financií	10
3. Nový daňovo-odvodový mix	13
<i>Autori: Brigita Schmögnerová, Ján Košč, Marek Dobeš</i>	
II. SOCIÁLNA SFÉRA	
1. Sociálny dialóg, minimálna mzda a pracovné podmienky.....	17
2. Životné minimum	21
3. Sociálne služby	22
4. Rozvoj nájomného a sociálneho bývania	23
5. Rodinná politika	25
6. Integrácia marginalizovanej rómskej populácie	27
<i>Autori: Marek Dobeš, Martin Halás, Ján Košč, Erika Kvapilová, Branislav Ondruš, Daniel Škobla, Monika Uhlerová</i>	
III. DOSTUPNÉ ZDRAVOTNÍCTVO NA ÚROVNI DOBY	
1. Financovanie zdravotníctva	30
2. Ambulantná starostlivosť. Prevencia.....	32
3. Ústavná starostlivosť	34
4. eZdravie, veda a výskum. Riadenie zmeny	35
<i>Autori: Patrik Palacka, Marián Kollár</i>	
IV. VZDELÁVANIE	
Vzdelávanie pre potreby trhu práce (a nielen preň)	36
<i>Autori: Andrej Hutta, Branislav Ondruš</i>	
V. REGIONÁLNY A LOKÁLNY ROZVOJ	
1. Regionálny rozmer nového rastového modelu	40
2. Decentralizácia verejnej správy a reforma samospráv	42
3. Podpora podnikateľskej činnosti na lokálnej úrovni	43
4. Sociálne podnikanie	44
<i>Autori: Joachim Becker, Michal Feik, Anton Marcinčin, Branislav Ondruš</i>	
VI. PODNIKATEĽSKÝ SEKTOR V TRANSFORMAČNOM PROCES	
1. Konkurencieschopnosť podnikateľského sektora	46
2. Digitálna transformácia a inovácie	49
3. Diverzifikácia a podpora exportnej schopnosti	51
<i>Autori: Ľuboslav Habán, Peter Magvaši, Brigita Schmögnerová</i>	

VII.	EURÓPSKE FONDY A ZAHRANIČNÉ GRANTY	
	1. Ako zlepšiť a zefektívniť využívanie európskych zdrojov	53
	2. Efektívnejšie využívanie grantov EHP a Nórska	54
	<i>Autori: Brigita Schmögnerová, Iveta Kompišová</i>	
VIII.	BOJ S KLIMATICKÝMI ZMENAMI	
	Boj s klimatickými zmenami a európska zelená politika	56
	<i>Autori: Alexander Ač, Kateřina Chajdiaková</i>	
IX.	EKONOMICKÉ RIADENIE EUROZÓNY	59
	<i>Autori: Juraj Sipko, Brigita Schmögnerová</i>	
X.	AKÝ ŠTÁT?	
	1. Ľudské práva ako základ sociálnodemokratickej politiky	62
	2. Funkčnejší a demokratickejší štát	63
	3. Právny štát	65
	4. Boj proti korupcii	67
	<i>Autori: Alena Krempaská, Branislav Fábry, Boris Zala, Združenie za moderné a sociálne Slovensko</i>	
XI.	KULTÚRA	
	Ako „urobiť“ slovenskú spoločnosť kultúrnejšou. Výchova ku kultúrnemu vlastenectvu	69
	<i>Autori: Silvia Ruppeldtová</i>	
XII.	NAŠA EURÓPSKA ZAHRANIČNÁ POLITIKA	71
	<i>Autori: Boris Zala</i>	
	ZOZNAM AUTOROV	74

Úvod

OZ Progresívne fórum v spolupráci s Friedrich Ebert Stiftung, zastúpenie v Slovenskej republike pripravili v predchádzajúcich dvoch rokoch rozsiahlejšie publikácie *Solidárne, ekologické a moderné Slovensko* a *Ako reštartovať Slovensko* s podtitulom *Sociálno-demokratická obnova spoločnosti a ekonomiky po pandémie a konzervatívno-liberálnej vláde*. Prvá z nich predstavovala teoretickú predstavu Plánu obnovy a odolnosti, ktorej základom mala byť trojitá transformácia na nový model rastu. Druhá, ako hovorí jej podtitul, navrhovala, ako korigovať, pokiaľ je to možné, dôsledky vládnutia predchádzajúcej vlády.

V nadväznosti na obidve publikácie sme zostavili stručný balík konkrétnych návrhov, čo by mala robiť budúca sociálnodemokratická vláda s názvom *Sociálne spravodlivé, inovatívne a trvalo udržateľné Slovensko*. Na návrhoch opatrení pracoval väčší autor-ský kolektív, ktorý zastrešovalo OZ Proforum v spolupráci s Friedrich Ebert Stiftung, zastúpením v Slovenskej republike a s príspevom platformy Združenie za moderné a sociálne Slovensko.

I. VEREJNÉ FINANČIE A NOVÝ MODEL RASTU

1. Transformácia na nový model

Východisko

Dôvodom spomalenia konvergenzie Slovenska, resp. v ostatnom čase divergencie v porovnaní s priemerom EÚ, je zotrúvanie na starom rastovom modeli, ktorý sme tu mali od začiatku 90. rokov. Charakterizovala ho závislosť od zahraničných investícií smerovaných najmä do zníženia vysokej nezamestnanosti, od málo diverzifikovanej štruktúry výroby a exportu, od nízkej mzdy a spočiatku pomerne kvalifikovanej pracovnej sily, od nízkeho stupňa inovačného rozvoja (montážna dielňa), od slabej odborovej organizovanosti, od vysokej sociálnej ceny a od laxného prístupu k životnému prostrediu. Tento model vznikol za konkrétnych podmienok začiatku transformácie z centrálne plánovanej ekonomiky na trhové hospodárstvo a za situácie absolútneho nedostatku kapitálu (kapitalizmus bez kapitálu) a v súťaži postkomunistických štátov o zahraničné investície na základe mzdovej, daňovej, sociálnej a environmentálnej súťaže smerujúcej ku dnu.

Kľúčom k obratu je transformácia na nový model rastu, ktorý bude do značnej miery negáciou starého modelu. Pri tejto transformácii by sme sa mali poučiť zo skúseností s transformáciou z 90. rokov a jej dôsledkami, ktoré viedli k transformačnej recesii, sociálnej degradácii značnej časti populácie a vzniku duálnej ekonomiky (zahraničné podniky vs. chátrajúci domáci priemysel a sektor poľnohospodárstva). Transformácia na nový model rastu by mala byť postupným procesom (vs. šoková terapia) a dobre riadeným procesom. Niektoré jej zárodky sa dostali do Plánu obnovy a odolnosti. Bude investične náročná, vyžadujúca verejné i súkromné investície. Staršia štúdia OECD hovorí, že v dôsledku digitálnej transformácie až 30 % zamestnancov v priemysle by mohlo byť postihnutých stratou zamestnania a na jej začiatku negatívne dôsledky na zamestnanosť by mohla mať aj zelená transformácia (napriek tomu, že zelený rast sa pokladá za generátor nových pracovných príležitostí). Sociálna demokracia by mala preto nielen navrhnúť zelenú a digitálnu transformáciu tak, aby k takýmto nežiaducim dôsledkom nedošlo, ale súčasťou transformačného procesu by mala byť aj sociálna transformácia.

Sociálnodemokratická transformácia na nový model rastu zahrnuje preto trojitú transformáciu: environmentálnu (zelenú transformáciu), ktorej súčasťou bude aj energetická transformácia a adaptácia na klimatické zmeny; transformáciu na zelený a inovatívny priemysel (digitálna transformácia, priemysel 4.0) a sociálnu transformáciu. Jej základné charakteristiky sú uvedené ďalej.

a) Zelená transformácia

Východisko

Základný cieľ zelenej transformácie – dosiahnuť do roku 2050 klimatickú neutralitu – určuje Európska zelená dohoda (z decembra 2019), ktorá je balíkom politických iniciatív. Na jej základe vznikol Fit for 55, nadväzujúci balík návrhov na revíziu a aktualizáciu právnych predpisov EÚ so zámerom do roku 2030 znížiť emisie skleníkových plynov o 55 % v porovnaní s úrovňami z roku 1990. Cieľ je právne záväzný.

Jednou z najambicióznejších súčastí Fit for 55 je revízia európskeho systému na obchodovanie s emisnými kvótami (EU ETS). Okrem iného zahrnuje ukončenie vydávania bezplatných emisných kvót v priemysle do roku 2034 a rozšírenie systému obchodovania s emisnými kvótami aj pre cestnú dopravu a budovy. Prechodne vyššie náklady pre priemysel a dosah na sektor domácností v dôsledku zvýšených nákladov na dopravu a na bývanie by mal pomôcť riešiť nový Sociálno-klimatický fond.

Opatrenia

- Pripraviť akčný plán ako reagovať na zmeny v obchodovaní s emisnými povolenkami.
- Pripraviť akčný plán na čerpanie Sociálno-klimatického fondu. Tieto prostriedky by sa mali použiť na riešenie
 - dopravnej chudoby. Efektívnejšie ako investovať iba do elektromobility bude investovať do verejnej hromadnej dopravy a pomôcť riešiť mobilitu za prácou aj pre nízkopríjmové skupiny,
 - energetickej chudoby investíciami do zvýšenia energetickej účinnosti a obnovy domov aj pre nízkopríjmové domácnosti. Počíta s tým tiež nová kapitola plánu obnovy REPower,
 - na podporu mikropodnikov.

Energetická transformácia predpokladá zvyšovanie energetickej účinnosti, decentralizáciu energetiky a rozvoj lokálnej energetiky, ako aj rýchlejšiu transformáciu na OZE. V súčasnom energetickom mixe Slovenska dominuje energia vyrobená z jadra. V európskej zelenej taxonómii je energia z jadra a plynu dočasne zahrnutá. Nová geopolitická situácia evidentne urýchljuje potrebu odísť od plynu (náhrada za ruský plyn cez potrubie LNG dovezeným z geografických vzdialených oblastí a často ťaženým krakovaním, ktoré je klimaticky škodlivé) a mala by nás nútiť sústrediť sa na iné zdroje energií.

V diskusii ako pokračovať sa praveľký dôraz aj do budúcnosti kladie na jadro, na nové jadrové elektrárne, prípadne malé jadrové elektrárne. Možnosť významnejšieho zvýšenia energie

z OZE sa podceňuje. Indikatívny cieľ podielu OZE uvedený vo vládnom dokumente NIRP na úrovni 19,2 %, ktorý vychádzal z Integrovaného národného energetického a klimatického plánu SR na roky 2021 – 2030, založený na predpoklade náhrady uhlia zemným plynom ako „tranzitným palivom“ v energetickom mixe, nebol dostatočný. Využitie veterných turbín, slnka, termálnych zdrojov, bioplynu z odpadu umožňuje dosiahnuť oveľa ambicioznejší cieľ. Európska komisia odporúča zvýšenie podielu OZE na hrubej konečnej spotrebe energie na aspoň 24 %, pričom spoločný cieľ EÚ je na úrovni 32 %.

V reakcii na situáciu na trhu s energiou spôsobenú inváziou Ruska na Ukrajinu Európska komisia predstavila plán REPowerEU, ktorý je plánom na úsporu energie, výrobu čistej energie a diverzifikáciu našich dodávok energie. Sprevedzajú ho finančné a právne opatrenia na vybudovanie novej energetickej infraštruktúry a systému, ktorý Európa potrebuje. Na základe novej iniciatívy EK prechádza aktualizáciou aj plán obnovy. Vzniká v ňom nová kapitola REPowerEU, ktorá predpokladá 6 reforiem, na ktoré sa má vyčleniť 403 mil. eur. Nová kapitola v pláne obnovy však neráta so žiadnymi investíciami do rozvoja lokálnej energetiky. Nový rastový model kladie oveľa väčšiu váhu na lokálny rozvoj, t. j. na rozvoj miest a obcí a krajov.

Dôležitým krokom je znižovanie energetickej náročnosti v sektore domácností a v podnikovom sektore. Nedávno prijatá novela zákona o obchodovaní s emisnými kvótami umožňuje zvýšiť kompenzácie pre veľké podniky, v prípade ktorých sa predpokladá značné riziko úniku uhlíka v súvislosti s premietnutím nákladov kvót do cien elektrickej energie, zo súčasných 25 % až na 35 %. Už pred energetickou krízou vybrané podniky dostávali dotácie k cenám energií zo štátneho rozpočtu (napr. v r. 2019 40 mil. eur). MH SR realizuje schému pomoci k cenám energií 2.1 a pripravilo schému pomoci 2.4 pre veľké podniky.

Dotácie k cenám energií nemôžu byť trvalým riešením. Nahradiť by ich mali dotácie na investície do úspory energií a do OZE, napr. formou daňového úveru či dotáciami z Envirofondu. Ich cieľom by malo byť znižovanie vysokej energetickej náročnosti odvetví ako železiarstvo, oceliarsťvo, metalurgia neželezných kovov, výroba cementu, výroba celulózy a papiera a pod., ale nie zakonzervovanie (či podpora) vysokej spotreby energií do budúcnosti.

Opatrenia

- Na to, aby sa EÚ do roku 2050 stala klimaticky neutrálnou, treba rozsiahle súkromné investície. Najdôležitejšie bude podporiť súkromné investície do znižovania energetickej náročnosti a do lokálnej produkcie energií z OZE. Použiť prostriedky z Environmentálneho fondu, zo štátneho rozpočtu (daňové úľavy) a z európskych zdrojov.
- Podporiť lokálnu produkciu energií domácností, podnikov a na obecnej úrovni. Lokálne vyprodukovaná energia by sa nemusela dodávať do národnej energetickej sústavy, ale spotrebúvať na mieste po vybudovaní lokálnej siete. Lokálne siete znižujú náklady na prepravu energií a odbremeňujú národnú sieť. Odstrániť legislatívne prekážky, ktoré tomu bránia, a prekonať prípadný odpor distribučiek a SE, a.s.

- Prehodnotiť alokáciu prostriedkov v novej kapitole REPower. Nepočíta so žiadnymi prostriedkami na podporu lokálnej energetiky, naopak, napr. na vznik databázy o energetickej hospodárnosti budov sa vyčleňuje 31 mil. eur.

Zásobovanie domácností teplom. Budúca vláda sa musí rozhodnúť, akou cestou ísť pri zásobovaní domácností teplom. Či podporou zvyšovania nezávislosti domácností od lokálneho monopolu reprezentovaného CZT (centrálnym zásobovaním teplom), iba kozmetickými opatreniami voči CZT alebo mixom podľa konkrétnych podmienok.

Opatrenia

- Legislatívne posilniť nezávislosť domácností od lokálneho monopolu reprezentovaného centrálnym zásobovaním teplom.
- Vyvinúť tlak na CZT modernizovať a zlacňovať zásobovanie teplom a teplou vodou využitím OZE.

b) Transformácia na zelený a inovatívny priemysel (priemysel 4.0). Digitálna transformácia

Východisko

V úsilí zabrániť deindustrializácii Európy v rastúcej konkurencii s USA (zákon o znižovaní inflácie IRA, ktorý prijala Bidenova administratíva) a s Čínou (vysoká štátna pomoc, nižšie environmentálne a sociálne náklady) prijala EÚ Zelenú priemyselnú politiku. Návrh, aby sa financovala zo spoločného dlhu ako Plán obnovy a odolnosti, neprešiel. Jej financovanie sa preto predpokladá z národných rozpočtov.

Následne EÚ zmierňuje pravidlá štátnej pomoci, aby pri transformácii na zelený priemysel umožnila poskytovanie väčšej pomoci podnikateľskému sektoru. Urobila to v prípade pandemickej a energetickej krízy a bude to zrejme platiť aj pri financovaní zelenej priemyselnej politiky. Investičná náročnosť transformácie a súťaž o dotácie (pozri IRA, zelená priemyselná politika EÚ) pri uvoľňovaní pravidiel štátnej pomoci bude vyvolávať mimoriadny tlak na dotácie štátu. Zrejme nás čaká dotačná súťaž tentoraz nie ku dnu ako v prípade mzdovej či daňovej súťaže, ale smerom nahor. Nenarúša to iba pravidlá súťaže na európskom trhu. Táto súťaž bude mať za následok škrtenie výdavkov štátu na iné účely: napr. aj na sociálnu transformáciu. Okrem toho môže viesť k sťahovaniu investorov nielen do USA, no tiež do tých členských štátov EÚ, ktoré ponúknu väčšiu dotáciu.

Opatrenia

- Prehodnotiť dotačnú politiku štátu pre priemysel a príslušné zákony (o investičných stimuloch, o významných investíciách) s cieľom obmedziť ju na dekarbonizáciu

a podporu inovácií. Pri poskytovaní dotácií dôsledne zvažovať efektívnosť pomoci („hodnota za peniaze“).

- Okrem Envirofondeu financovať zelené projekty z modernizačného fondu a z derogačného mechanizmu. Znečisťovateľom umožňuje získať späť časť prostriedkov vynaložených na povolenky (modernizačný fond), respektíve ich vôbec neodvádzať (derogačný mechanizmus). Podmienkou by mala byť investícia do dekarbonizácie.
- Potrebne bude presadiť legislatívu na ukončenie výroby všetkých automobilov na fosílny (naftový, benzínový, plynový či hybridný) pohon najneskôr do roku 2030.

c) Sociálna transformácia

Východisko

Od 90. rokov sa v SR realizovali najmä reformy, ktoré mali za následok skôr oslabovanie sociálnej súdržnosti a solidarity (napr. daňová reforma z roku 2004, ktorá zaviedla rovnú daň, prispela k rastu príjmových nerovností, alebo dôchodková reforma, ktorá oslabilila medzigeneračnú solidaritu). V ostatnom čase sa dôraz kladie na zlepšenie vzdelávacieho systému a jeho výsledkov a v súvislosti s tým na investície do ľudského kapitálu, na zvyšovanie rovnosti príležitostí a zabúda sa na znižovanie príjmových a majetkových rozdielov, ktoré zvyšovanie rovnosti príležitostí automaticky nezaručuje.

Väčší dôraz sa kladie aj na zvyšovanie zamestnanosti v mikroregiónoch, kde vysoká miera nezamestnanosti pretrváva dodnes, či na zlepšenie podmienok na kombináciu rodinného a pracovného života. Zatiaľ sa málo diskutuje napr. o skrátení pracovného týždňa, ktoré je už vo viacerých štátoch EÚ realitou.

Ani zvyšovanie zamestnanosti samo osebe už stačiť nemusí. Prioritou by malo byť vytváranie podmienok na vznik „dobrých“ pracovných miest, v terminológii OSN označovaných ako „decent work“. Vyžaduje si to presadzovať silnejšiu úlohu štátu v regulácii trhu práce, prípadne pri negociácii o minimálnej mzde, presadzovaní bezpečnosti pri práci, a to aj v nových podmienkach nárastu práce z domu.

Východiskom sociálnej transformácie je predovšetkým univerzálny prístup k verejným službám, z ktorých profitujú nielen skupiny na najnižších príjmových priečkach, a redistribúcia. Je preto konceptom odpovedajúcim tzv. univerzálnemu sociálnemu štátu, ktorého cieľom je emancipácia človeka.

Sociálny štát preto nezahŕňa iba sociálnu politiku a sociálne partnerstvo, ale tiež služby vo verejnom záujme (SVZ). Politika sociálnodemokratickej vlády by mala väčší dôraz ako na sociálne dávky klásť na zabezpečenie ekonomických služieb vo verejnom záujme (pošta, energetika, verejná doprava, odpadové hospodárstvo, dodávka vody) a poskytovanie neekonomických služieb vo verejnom záujme (vzdelanie, zdravie, sociálne služby, kultúra).

Tieto služby by mali byť dostupné pre každého (cenovo, geograficky, kvalitou a pod.). SVZ sú najdôležitejším nástrojom na prekonávanie sociálnych rozdielov a ich zabezpečovanie by malo byť jednou z kľúčových priorít sociálnodemokratickej vlády.

Okrem toho by sa mal oveľa väčší dôraz položiť na aktivizujúci sociálny štát. Jeho základom je podpora zamestnatelnosti (zvyšovaním kvalifikácie, zvýšením mobility za prácou rozvojom nájomného bývania a rozvojom verejnej dopravy), znižovanie nákladov bývania (pomocou pri zvyšovaní energetickej účinnosti a využívaní OZE a pod.)

Opatrenia (pozri text Sociálna sféra)

2. Konsolidácia verejných financií

Východisko

Konsolidácia verejných financií musí byť udržateľná. Podmienkou udržateľnosti verejných financií popri zodpovednej rozpočtovej politike je postupná transformácia na nový rastový model. Fiškálna konsolidácia sa nemôže preto odohrať iba v rovine štátneho rozpočtu, resp. rozpočtu všeobecnej vlády. Jej udržateľný úspech bude primárne závisieť od toho, či sa podarí transformovať doterajší sociálno-ekonomický model rozvoja na nový model.

Transformácia bude investične náročná. Najťažšou úlohou v prvých rokoch bude preto zvoliť tempo a rozsah konsolidácie tak, aby nepriniesla nežiaduce sociálne dôsledky, hospodársku recesiu a zároveň aby sa transformácia na nový rastový model neodkladala. Viacročný rozpočet by mal byť nástrojom viacročného procesu transformácie na nový model rastu.

Zákon o rozpočtovej zodpovednosti umožňuje novej vláde po vyslovení dôvery v NR SR aplikovať 24-mesačnú výnimku z plnenia sankcií tretieho až piateho sankčného pásma (čl. 5, Limit dlhu verejnej správy, odseky 6 až 8). Po jej uplynutí, ak však dlh neklesne pod 45 % HDP a zákon sa nenevolizuje, bude musieť predložiť návrh vyrovnaného rozpočtu verejnej správy na rok 2026 a opätovne sa uchádzať o dôveru v NR SR.

Opatrenia smerujúce k znižovaniu výdavkov

Obligatórne výdavky, ktoré sú indexované na infláciu (napr. dôchodky, iné sociálne dávky, mzdy vo verejnej správe) zareagovali na inflačný rast s ročným oneskorením, t. j. v tomto roku. Za predpokladu klesajúcej inflácie zaťažia verejné financie v roku 2024 a v nasledujúcich rokoch menej ako v roku 2023. Ďalej uvedené opatrenia (bez podrobnejšej kalkulácie) by mohli znížiť výdavky štátneho rozpočtu približne o 1 % HDP.

- Prehodnotiť daňový bonus, ktorý sa ukázal ako diskriminačný a zvýhodňujúci vyššie príjmové skupiny.

Z fakultatívnych výdavkov odpadnú pandemické výdavky. V dôsledku poklesu ceny elektrickej energie by mala klesnúť pomoc s cenami energií.

- Nastaviť pomoc s cenou elektrickej energie domácnostiam do výšky priemernej spotreby energie priemernou domácnosťou. Adekvátne dorokovať Memorandum so SE, a.s., a nástojiť na znižovaní ostatných zložiek koncovej ceny energie (distribučné spoločnosti, SEPS atď.)
- Pomoc s cenami energií podnikateľskej sféry (hlavne veľkým podnikom) viazať na opatrenia smerujúce do znižovania energetickej náročnosti, dekarbonizácie a využitia OZE v kombinácii vlastných prostriedkov s prostriedkami z fondov EÚ, plánu obnovy a Environmentálneho fondu na to určenými.
- Odísť od laxného prístupu v aplikácii zákona o investičných stimuloch, resp. o významných investíciách, a podporu redukovať iba pre investorov, ktorí pomôžu realizovať transformáciu na nový rastový model. Kritériom by už nemala byť zamestnanosť.

Opatrenia na strane príjmov (podrobnejšie na inom mieste)

- Zvýšenie spotrebných daní nepostačí.
- Zaviesť dorovnávaciu 15 % daň.
- Zaviesť progresívnu daň pre fyzické osoby.
- Rozhodnutie znížiť uhlíkovú stopu osobnej dopravy by malo smerovať do prísnejších pravidiel pri odpisovaní osobného vozidla pre podnikateľov a daňovo uznateľných výdavkov s tým spojených (zák. č. 595/2003 Z. z. o dani z príjmov).
- Majetkové dane: obnoviť funkčnú trojdaň. Daň z dedičstva zaviesť ako progresívnu daň s nulovou sadzbou pre priemernú cenu nehnuteľnosti na trhu.
- Nastavenie dane z nehnuteľnosti by malo rešpektovať sociálnu štruktúru spoločnosti.
- Zvážiť vyššiu daň pre vysoko príjmové podniky, resp. v závislosti od miery zisku. Iným riešením je jednorazová windfall tax (daň z neočakávaných ziskov) ako súčasť daňového kódexu.

Naopak

- Zvýšiť odpočítateľnosť výdavkov spojených s investíciami do inovácií, dekarbonizácie a pod. z daňového základu podnikateľského subjektu.

Znižovanie odvodového zaťaženia práce. Politika znižovania odvodového zaťaženia práce (nie daňového!) má význam, ak chceme podporiť rast zamestnanosti, prípadne to podnikanie, ktoré je potrebné, ale pracovne náročné. Pri nedostatku pracovnej sily na trhu je plošné zavedenie tohto opatrenia kontraproduktívne. Okrem toho znižovanie odvodového zaťaženia má vplyv na príjmovú stránku verejných financií.

- Nepristúpiť k plošnému zníženiu odvodového zaťaženia práce, ktoré by ohrozilo Sociálnu poisťovňu (SP) a zdravotné poisťovne. V návrhu rozpočtu verejných financií treba očakávať najväčšie napätie v rozpočte SP (postupné zvyšovanie odvodového % pre II. pilier, dôchodcovský bonus, výpadky z odvodov). Nesolventnosť SP sa prenáša na štátny rozpočet.

Limit výdavkov. V roku 2023 sa neuplatňoval limit výdavkov. V roku 2024 by sa nemali uplatňovať sankcie z nedodržania limitu výdavkov. Limity výdavkov plnia funkciu proticyklického nástroja iba v jednom smere (pri prehrievaní ekonomiky), naopak môžu viesť k recesii a brzdiť transformačné procesy. Proticyklickým nástrojom sú automatické stabilizátory. Ich úloha je v našej fiškálnej politike oslabená: chýba progresívna daň, podpory v nezamestnanosti a sociálne transfery sú značne obmedzené atď. Proticyklicky napr. pôsobili výdavky na tzv. Kurzarbeit.

Slovenský zákon o rozpočtovej zodpovednosti bol okrem svojej detailnosti postavený tak, že sa ukázal ako neprimerane tvrdá kazajka pre rast, pre efektívne manažovanie dlhovej služby a pre riešenie následkov krízy, akou bola napr. koronakríza.

- Novelizovať zákon o rozpočtovej zodpovednosti/rozpočtových pravidlách. Upraviť v ňom limity výdavkov berúc do úvahy už uvedené, prejsť na definovanie dlhovej brzdy na základe čistého dlhu, zmeniť sankčné pásma a sankcie. Prehodnotiť kompetencie Rady pre rozpočtovú zodpovednosť podľa medzinárodných pravidiel.

Všeobecná úniková klauzula z Paktu stability a rastu EÚ. Je otázne, či bude aj v roku 2024 platiť úniková klauzula EÚ. Na rok 2024 Európska komisia predbežne oznámila, že všeobecná úniková doložka sa už nebude používať.

Rast zadlženosti štátu a súkromného sektora. EÚ sa zatiaľ nedohodla, ako revidovať rigidné fiškálne pravidlá. Komisia navrhla prístup, ktorý by členským štátom umožnil presadzovať individuálnejší prístup a postupné znižovanie dlhu, ktoré by umožnilo väčšiu flexibilitu pri investovaní, ako je to doteraz.

- Pripraviť kredibilný plán znižovania dlhu štátu. Odsúdiť kampaň o gréckej ceste a neudržateľnosti verejných financií, ktoré znižujú kredibilitu Slovenska na finančných trhoch.
- Zvážiť efektívnosť predaja štátnych dlhopisov fyzickým osobám

Fiškálna konsolidácia môže mať nežiaduci dosah na rast zadlženosti súkromného sektora, preto okrem verejného dlhu treba sledovať aj dlh súkromného sektora, ktorý sa už dlhodobo pohybuje nad 100 % HDP.

- Monitorovať dlh sektora domácností vo vzťahu k disponibilným príjmom, ktorý je jedným z najvyšších v EÚ. Je dôsledkom vysokého dopytu po hypotekárnych úveroch. Bez investícií do nájomného bývania bude rásť ďalej.
- Dlh súkromného sektora je rizikom pre finančnú stabilitu štátu, ktorú má primárne na starosti NBS. Odporúčame vrátiť sa k praxi pravidelných konzultácií medzi vládou a NBS.

3. Nový daňovo-odvodový mix

Východisko

Daňovo-odvodová reforma z roku 2004 a následné čiastkové zásahy (niektoré v smere jej nápravy, niektoré v jej duchu) značne deformovali štruktúru daňovo-odvodových príjmov v porovnaní s priemerom v OECD. V SR sú hlboko poddimenzované príjmy z dane fyzických osôb, ako je priemer OECD (menej ako polovica), výrazne vyšší podiel pripadá na sociálne a zdravotné odvody (príjmy z nich sú v daňovo-odvodovom mixe 1,7-krát vyššie ako priemer OECD) a štvornásobne nižšie sú príjmy z majetkových daní. Pritom daňovo-odvodové zaťaženie merané ako daňové a odvodové príjmy k HDP je na rozdiel od mýtov rozširujúcich think-tankami a médiami pomerne nižšie, ako dosahujú takmer všetky tzv. staré štáty EÚ (Belgicko, Francúzsko, Nemecko, Taliansko atď.). Znamená to, že v daňovom mixe treba zvýšiť daň z príjmu fyzických osôb, zväziť zníženie odvodov a zvýšiť príjmy z majetkových daní.

Ďalší mýtus je cena práce pre zamestnávateľa. Cena práce pre zamestnávateľa (hrubé mzdy a platy, sociálne príspevky zamestnávateľa a iné príspevky, ktoré má znášať zamestnávateľ) vzhľadom na nízku mzdovú úroveň je v SR podstatne nižšia, ako je priemer EÚ (asi na úrovni polovice). Určitý limitovaný priestor je v znížení odvodového percenta pre zamestnávateľa.

Opatrenia

Mnohé navrhované opatrenia neznameniajú zvýšenie daňového zaťaženia, nevytvárajú inflačné tlaky, ale majú redistribučný efekt, t. j. plnia redistribučnú funkciu a rešpektujú princíp daňovej spravodlivosti.

Daňovo-odvodové zaťaženie (zložená daňová kvóta). Ako sme uviedli, zložená daňová kvóta v SR je porovnateľne nižšia ako v starých štátoch EÚ a v roku 2021 bola až o necelých 10 percentuálnych bodov pod priemerom v eurozóne. Z hľadiska štruktúry pripadá vyšší podiel na odvody do sociálneho a zdravotného poistenia.

- Znížiť odvodové % pre sociálne a zdravotné poistenie, ale iba vtedy, keby bolo možné výpadok nahradiť zo štátneho rozpočtu.
- Zrušiť maximálne vymeriavacie základy pre sociálne odvody rovnako, ako sa zrušili pre zdravotné odvody. Tým by sa zmiernil regresívny prvok v daňovo-odvodovom zaťažení fyzických osôb v SR, ktorý je výsledkom rovnej, resp. kváziorovnej dane a najnovšie sa prehýbil zvýšením daňového bonusu. Sociálne nespravodlivé nižšie daňovo-odvodové zaťaženie daňovníkov s vysokými príjmami sa „zdôvodňuje“ tým, že nemožno trestať za úspech.
- Predchádzajúce legislatívne zmeny smerujúce k zjednoteniu vymeriavacích základov pre platenie odvodov a daní fyzických osôb ako reakcia na potrebu konsolidácie verejných financií zaviedli mnohé anomálie, ktoré treba prehodnotiť.

Daň z príjmu právnických osôb a cena práce pre zamestnávateľa

- Zvážiť, či ponechať možnosť osobitného odvodu z podnikania v regulovaných odvetviach a dane z mimoriadneho zisku, alebo zaviesť jednotne a predvídateľne dve sadzby dane, vyššiu pre buď vysoko príjmové spoločnosti, alebo pre prípad nadpriemerného zisku.
- Znížiť odvodové % na sociálne a zdravotné účely pre zamestnávateľov s vysokou mierou živej práce. Pokles odvodov do zdravotných poisťovní a Sociálnej poisťovne bude treba nahradiť zvýšeným odvodom zo štátneho rozpočtu.

Daň z príjmov fyzických osôb. Daňové zaťaženie je v rámci porovnania s krajinami EÚ podpriemerné, no nadpriemerne zaťažuje nízkopríjmových.

- Zaviesť progresívne zdaňovanie. Do daňového základu zahrnúť všetky príjmy fyzických osôb vrátane príjmov z prenájmu, dividend a iných kapitálových príjmov.
- Prehodnotiť odpočítateľné položky smerom nadol (napr. na nákup a prevádzku osobného auta pre podnikateľov) a smerom nahor. Odpočítateľná položka z daní sa dnes ráta z výšky životného minima, ktorého výška je nereálne nízka. Stanoviť reálnu výšku životného minima. Spôsob jeho výpočtu a následnej každoročnej valorizácie by od daní odbremenili nízkopríjmové fyzické osoby. Druhou možnosťou je naviazať odpočítateľnú položku z daní na výšku minimálnej mzdy.

Spotrebné dane a DPH. Zvýšenie spotrebných daní, príp. DPH na pokrytie výpadku daňových a odvodových príjmov v prípade zníženia zdanenia práce je prenášaním daňovej záťaže na stredné a nízkopríjmové skupiny a zvyšuje príjmové nerovnosti. Zvyšovanie nepriamych daní v prospech znižovania priamych daní nie je sociálnodemokratické riešenie, a preto ho zásadne treba odmietnuť.

- Výnimkou môže byť spotrebná daň na alkohol a tabak.

Zdanenie kapitálu. Daň z dividend je na Slovensku podstatne nižšia (7 %) ako daň z dividend v iných krajinách EÚ (na porovnanie: Česko ju má vo výške 15 %). Nízke daňové zaťaženie kapitálu zvyšuje ekonomické nerovnosti a znižuje daňové príjmy štátu.

- Zvýšiť daň z dividend. V prípade, že dividendy sú príjmom fyzickej osoby, mali by byť súčasťou daňového základu.

Majetkové dane. Vrátiť majetkové dane, ktoré sa zrušili reformou v roku 2004 a čiastočne pred ňou.

- Daň z dedičstva by mala byť progresívnou daňou, aby nezaťažovala dedičov so zdedeným majetkom pod určenou cenou.
- Obnoviť ostatné dve dane z prevodu a prechodu majetku a z darovania.
- Pripraviť zavedenie dane z nehnuteľnosti na cenovom princípe.

Iné dane a daňové úniky

- Podporiť zavedenie dorovnávej dane. Transpozícia smernice EÚ o minimálnej dani umožní zdanenie príjmov nadnárodných skupín spoločností s globálnymi ročnými výnosmi viac ako 750 miliónov eur na úrovni efektívnej sadzby dane 15 %. Návrh zákona by mal zabezpečiť, aby sa prostredníctvom dorovnávej dane príjmy slovenských dcérskych spoločností zdanili v SR, nie v štáte materskej spoločnosti.
- Finančná správa sa musí vo väčšej miere zamerať na daňové úniky, napr. cez transferové ocenenia, daňovú optimalizáciu či daňové podvody s DPH.
- Predchádzajúca Matovičovo-Hegerova vláda napriek tomu, že vo svojom vládnom vyhlásení mala jednotný výber daní a odvodov známy ako UNITAS, rozhodla o jeho zrušení. Vzhľadom na to, že by UNITAS mohol byť účinným nástrojom proti daňovým únikom, treba jeho obnovenie prehodnotiť.

Environmentálna daňová reforma

V súčasnosti neexistuje finančný mechanizmus (okrem systému obchodovania s emisiami, ktorý však pokrýva len niektoré sektory ťažkého priemyslu a podlieha fluktuáciám ceny na trhu), ktorý by zohľadňoval externalitu v podobe klimatickej zmeny. V snahe spomaliť klimatické zmeny je potrebné čo možno najspravodlivejšie zohľadniť externalitu spojené s používaním fosílnych palív. Environmentálna daňová reforma by mohla mať pozitívny vplyv na sociálne a majetkové nerovnováhy: obyvatelia s vyššou spotrebou energie a palív by do systému prispievali viac, obyvatelia v energetickej a majetkovej núdzi by mohli z reformy profitovať.

Okrem finančných nástrojov, ktorých konkrétna podoba bude výsledkom kompromisu ce-

lého politického spektra, je potrebné pristúpiť ku konkrétnym mandatórnym opatreniam vedúcim k ukončeniu používania uhlia najneskôr do roku 2025.

- Presadzovať environmentálnu daňovú reformu, ktorej základom je spoplatnenie používania fosílnych palív. Aj keď to odporuje niektorým zásadám daňovej politiky (nepodporovať earmarking, t. j. vyčlenenie dane na osobitný účel), získané prostriedky by mohli byť použité na projekty spojené so znižovaním závislosti od spotreby fosílnych palív a na podporu nízkouhlíkovej energetiky a infraštruktúry.
- Reforma by mala zaviesť progresívnu environmentálnu daň: treba rátať s postupným, ale plánovaným zvyšovaním poplatkov spojených s intenzívnym používaním fosílnych palív až k ich eliminácii z energetického mixu.
- Podporiť presadenie zdanenia leteckého paliva na EÚ úrovni. Letecká doprava prispieva disproportčne ku klimateckej kríze a súkromné lietadlá pritom využíva iba malý okruh ľudí.

II. SOCIÁLNA SFÉRA

Sociálnodemokratickým cieľom je solidárna spoločnosť, založená na sociálnej súdržnosti a sociálnej inklúzii. Plán sociálnodemokratických opatrení bude dobre pripravený vtedy, keď bude rešpektovať objektívne hranice a obmedzenia a zároveň sa v ňom budú odrážať zámery dosiahnuť takúto spoločnosť.

Sociálnodemokratická politika by si preto za cieľ mala explicitne klásť nielen vytváranie podmienok na rovnosť príležitostí, ale aj ad hoc modifikáciu trhových výsledkov smerujúcu k znižovaniu sociálnych nerovností. Zbaviť sa treba pohodlného obrazu produkovaného agregovanými štatistikami o nivelizovanej príjmovej či majetkovej štruktúre, ktorý ignoruje, že hromadenie viacero negatívnych faktorov a ich kombinovaný efekt vytláča zasiahnuté skupiny na okraj spoločnosti. Slovensko má obrovský dlh pri presadzovaní sociálnej solidarity a skrytý investičný dlh do adekvátnych životných podmienok všetkých vrstiev spoločnosti.

Na rozdiel od pravicových predstáv reziduálneho modelu by mal byť sociálny model štátu, ktorý by mala realizovať Sociálnodemokratická vláda, univerzálnym sociálnym modelom. Univerzálny sociálny model je zameraný na humanizáciu človeka bez ohľadu na jeho príjmovú a majetkovú situáciu. Reziduálny model sa stará iba o najchudobnejších, aby ich nespokojnosť neprepukla v sociálne nepokoje, t. j. má bezpečnostný charakter.

Doterajší sociálny model v SR dáva väčší dôraz na riešenie sociálnych problémov až po ich prepuknutí namiesto preventívnych riešení. Okrem toho ani na financovanie takéhoto modelu nie sú alokované dostatočné prostriedky. Pri porovnaní podielov výdavkov na sociálne veci k HDP patrí Slovensko dlhodobo k tým krajinám, ktoré ho majú jeden z najnižších. Tieto dáta potvrdzuje aj porovnanie nominálnych výdavkov na obyvateľa.

Oveľa väčší dôraz ako doteraz treba položiť na služby vo verejnom záujme, ktoré sú najdôležitejšou zložkou univerzálného sociálneho štátu. Pre kapacitné obmedzenia tejto publikácie sa zo služieb vo verejnom záujme zameriavame na služby bývania, zdravotnícke služby a vzdelávanie. Ostatných služieb vo verejnom záujme, ako je napr. verejná doprava, sa dotýkame iba čiastočne, resp. ich nepokrývame vôbec.

1. Sociálny dialóg, minimálna mzda a pracovné podmienky

Východisko

Cieľom sociálneho dialógu je sociálny zmier, dohoda medzi sociálnymi partnermi na podobe pracovných podmienok a fungovaní hospodárstva na podnikovej, odvetvovej, národnej a európskej úrovni. Sociálny dialóg má tripartitnú formu na národnej a regionálnej úrovni a bipartitnú formu na odvetvovej a podnikovej úrovni.

Tripartitný sociálny dialóg na národnej úrovni na Slovensku funguje od roku 1990. Hlavnou platformou tripartitného sociálneho dialógu na národnej úrovni je Hospodárska a sociálna rada SR (HSR SR). SR je v tejto súvislosti viazaná dohovormi MOP, a to Dohovorom MOP o slobode združovania a ochrane práva organizovať sa č. 87 z roku 1948 (Oznámenie MZV SR č. 110/1997 Z. z.) a Dohovorom MOP o použití zásad práva organizovať sa a kolektívne vyjednávať č. 98 z roku 1949 (Oznámenia MZV SR č. 110/1997 Z. z.).

Napriek tomu, že je vytvorený legislatívny a inštitucionálny rámec pre formalizovaný sociálny dialóg na národnej úrovni, situácia v národnom sociálnom dialógu na Slovensku značne zaostáva za nastavením európskeho sociálneho modelu, ktorý zdôrazňuje jeho význam a participáciu sociálnych partnerov na tvorbe verejných politík a riešení dôležitých sociálnych a ekonomických tém. Často sa dôležité legislatívne rozhodnutia prijímajú obchádzaním tripartity. Medzi najdôležitejšie vyjednávanie na úrovni Hospodárskej a sociálnej rady patrí vyjednávanie o minimálnej mzde.

Opatrenia

Kolektívne vyjednávanie a sociálny dialóg

- Zabezpečiť, aby boli kolektívne vyjednávanie a sociálny dialóg možné na všetkých vhodných úrovniach vrátane podnikovej, sektorovej, regionálnej alebo národnej úrovne, vytvárať preň priaznivé podmienky a podporiť koordináciu či prepojenosť medzi týmito úrovňami.
- Zabezpečiť záväznosť tzv. kolektívnych zmlúv vyššieho stupňa (odvetvových) pre všetkých zamestnávateľov v odvetví, aby sa o. i. predišlo mzdovému dumpingu ako nástroju nekalej konkurencie medzi firmami. Všetky zamestnávateľské združenia musia mať povinnosť vyjednávať, ak odvetvový odborový zväz predloží návrh.
- Zabezpečiť, aby sa sociálni partneri mohli efektívne zapájať do navrhovania a vykonávania politík zamestnanosti a sociálnych politík (napr. na národnej úrovni dostatok času na prípravu na rokovanie o legislatívnych návrhoch).
- Zabezpečiť, aby mali sociálni partneri prístup k relevantným informáciám o celkovej hospodárskej a sociálnej situácii.
- Garantovať, aby boli postupy uznávania a kritériá reprezentatívnosti transparentné a opierajúce sa o medzinárodné odporúčania, zvyklosti a dohovory Medzinárodnej organizácie práce. Zabezpečiť, aby organizácie zamestnávateľov a odborové zväzy zúčastňujúce sa sociálneho dialógu splňali kritériá reprezentatívnosti.
- Zamedziť účelovým zmenám kritérií uznávania a reprezentatívnosti za účelom eliminácie niektorého zo sociálnych partnerov, alebo, opačne, jeho zvýhodnenia, prípadne rozširovať tripartitné inštitúcie o neštandardných aktérov za účelom oslabenia „tradičných“ sociálno-ekonomických partnerov. Reforma tripartity nemá byť zameraná

na pluralitu zastúpených sociálnych partnerov, ale mala by sa zamerať na vytváranie priestoru pre konštruktívny dialóg a sociálnych partnerov motivovať k uzatváraniu dohôd, ktoré bude vláda akceptovať.

- Zabezpečiť, aby sa v štruktúrach a procesoch sociálneho dialógu plne uznávala a rešpektovala špecifická úloha organizácií sociálnych partnerov tak, aby sa na podnikovej úrovni existencia volených zástupcov nezneužila na oslabenie postavenia dotknutých odborových organizácií.
- Zabezpečiť, aby pracovníci a zástupcovia pracovníkov vrátane tých, ktorí sú členmi alebo zástupcami odborov, boli pri uplatňovaní svojho práva na kolektívne vyjednávanie chránení pred akýmkoľvek opatrením, ktoré by ich mohlo poškodiť alebo by mohlo mať negatívny vplyv na ich zamestnanie.
- Podporovať dôveru v sociálnych partnerov a medzi nimi a podporovať uzatváranie kolektívnych zmlúv. V prípade nesúhlasu a bez toho, aby bolo dotknuté právo na prístup k primeraným administratívnym a súdnym postupom na presadzovanie práv a povinností vyplývajúcich zo zákona alebo kolektívnych zmlúv, mali by povzbudiť a podporovať mechanizmy na ich vyriešenie.
- Podporovať vyššie pokrytie kolektívnym vyjednávaním a kolektívnymi zmluvami a umožniť efektívne kolektívne vyjednávanie vrátane odstránenia inštitucionálnych alebo právnych prekážok sociálneho dialógu a kolektívneho vyjednávania v prípade nových foriem práce alebo atypického zamestnania. Zabezpečiť implementáciu systému presadzovania kolektívnych zmlúv vrátane prípadných kontrol a sankcií.
- Z úrovne štátu podporovať národných sociálnych partnerov, aby sa úspešne zúčastňovali na sociálnom dialógu vrátane kolektívneho vyjednávania, a to napríklad aj prostredníctvom:
 - podpory budovania a posilňovania ich kapacít na všetkých úrovniach v závislosti od ich potrieb;
 - využívania rôznych foriem podpory vrátane logistickej podpory, odbornej prípravy a poskytovania právnych a technických odborných vedomostí.
- Nastaviť a dodržiavať legislatívny proces a tvorbu legislatívy (vrátane poslaneckých iniciatív) tak, aby zohľadňoval a rešpektoval názor sociálnych partnerov a výsledky tripartitných rokovaní. Obchádzanie štandardného legislatívneho procesu a platných zákoných povinností spôsobuje, že v procese prijímania legislatívy v NR SR absentujú prvky transparentnosti, participatívnosti a v neposlednom rade predvídateľnosti. Poslanecké legislatívne návrhy často zasahujú do takmer všetkých oblastí ekonomiky a verejného života, pričom nezohľadňujú názory a potreby tých, ktorých sa týkajú, a obchádzajú akúkoľvek odbornú diskusiu.

Minimálna mzda

- Zvyšovať minimálnu mzdu na úroveň 60 % priemernej mzdy, ako to odporúča Európska sociálna charta. Zároveň ustanoviť 6 stupňov minimálnej mzdy (§ 120 z. č. 311/2001 Z. z. čiže Zákonník práce) tak, aby najvyšší predstavoval dvojnásobok najnižšieho. Rast minimálnej mzdy preukázateľne spôsobuje nárast aj vyšších miezd a vytvára tak pozitívny tlak na zvyšovanie odmeňovania práce v celom štáte.
- V súlade s európskou legislatívou zaviesť povinné uplatňovanie priemernej mzdy v odvetví ako kritérium úspešnosti vo verejnom obstarávaní. Podobne ako je to vo vyspelých krajinách, aj na Slovensku musia verejné zákazky efektívne prispievať k férovému odmeňovaniu pracujúcich.

Opatrenia

Postavenie zamestnancov v pracovnoprávných vzťahoch

Prácu pokladáme nielen za prostriedok pokrývania materiálnych potrieb človeka, ale aj za spôsob jeho realizácie a humanizácie. Ochrana práce je garantovaná Ústavou SR. Okrem toho musíme garantovať, aby nebola v rozpore s plnohodnotným životom človeka (work-life balance).

- Posilniť výkon inšpekcie práce najmä pri odmeňovaní, využívaní pracovného času, nelegálnom zamestnávaní vrátane podmienok pri zamestnávaní cudzincov. Tieto podmienky sprísniť tak, aby cudzinci neboli zneužívaní ako lacná pracovná sila, t. j. nástroj na potláčanie mzdových nárokov domácich pracujúcich.
- Zvýšenú pozornosť zamerať na dodržiavanie Zákonníka práce u malých domácich i zahraničných zamestnávateľov a u agentúr práce.
- Zvážiť, či nepodmieniť hromadné prepúšťanie hĺbkovou finančnou kontrolou štát.
- Podporiť experiment so zavedením 4-dňového pracovného týždňa bez zmeny doterajšieho mesačného ohodnotenia.
- Zmeniť doterajšiu úhradu v prípade práceneschopnosti. Preniesť úhradu aj za prvých 10 PN na Sociálnu poisťovňu. Zvýšiť náhradu príjmu aj pre prvé dni čerpania náhrady. SP zvýši kontroly porušovania pravidiel.

2. Životné minimum

Východisko

Životné minimum je spoločensky uznaná minimálna hranica príjmov fyzickej osoby, pod ktorou nastáva stav jej hmotnej núdze. Sumy životného minima sa upravujú vždy k 1. júlu bežného kalendárneho roku na základe koeficientu rastu životných nákladov nízkopríjmových domácností. Tieto údaje poskytuje ministerstvu Štatistický úrad SR.

Doteraz nastavený valorizačný mechanizmus v dlhodobom horizonte spôsobil, že v rokoch 2014 až 2017 sa životné minimum nevalorizovalo vôbec (vrátane naviazaných veličín), v roku 2018 len o 0,7 %, v období rokov 2019 – 2021 vzrástlo priemerne o 2,5 % každý rok a v roku 2022 len o 1,5 %.

Od roku 2002 suma životného minima rástla v celom časovom rade prevažne pomalšie ako priemerná mzda v národnom hospodárstve a aj ako minimálna mzda. Za obdobie 20 rokov to malo za následok, že kým v roku 2002 predstavovalo životné minimum takmer 80 % minimálnej mzdy a takmer 30 % priemernej mzdy v národnom hospodárstve, v roku 2022 to bolo 36,3 % minimálnej mzdy a z priemernej mzdy bude dosahovať len približne 18 %.

Životné minimum podstatne a dlhodobo zaostáva aj za hranicami rizika chudoby. Hodnota hranice rizika chudoby predstavuje 60 % mediánu disponibilného príjmu a v roku 2021 dosiahla hodnotu 424 € mesačne na jednotlivca, pričom aj zvýšené životné minimum pre jednu plnoletú fyzickú osobu dosahuje len 55,29 % z tejto hodnoty. Nízka úroveň dávok životného minima, od ktorej závisia iné sociálne dávky, konzervuje chudobu a sociálnu vylúčenosť osôb odkázaných na sociálne dávky.

Opatrenia

Pri valorizačnom mechanizme, keď sa životné minimum valorizuje nižším koeficientom (buď koeficientom rastu čistých peňažných príjmov na osobu, alebo koeficientom rastu životných nákladov nízkopríjmových domácností, v súčasnosti už len infláciou nízkopríjmových domácností), sú poberatelia štátnych sociálnych dávok, ktoré sa odvodzujú od životného minima, chytení v pasci chudoby.

- Jednorazové zvýšenie aktuálnej výšky životného minima.
- Následné nastavenie nového valorizačného mechanizmu. Jednou z možností je exaktné určenie životného minima na základe minimálneho spotrebného koša tovarov a služieb. Zloženie spotrebného koša pravidelne prehodnocovať.
- Druhou z možností je zohľadniť reláciu k minimálnej a/alebo priemernej mzde. V tomto prípade by valorizácia životného minima kopírovala rast minimálnej/priemernej mzdy.

(Napríklad v Holandsku sú stanovené limity dávok pre rozličné typy domácností podľa počtu členov ako určité percento z minimálnej mzdy.)

- Uvažovať o dvoch kategóriách životného minima: nižšia úroveň vo forme existenčného minima zohľadňujúca existenčné potreby a vyššia úroveň vo forme štandardného minima zohľadňujúca aj potreby na kultúru, vzdelávanie, cestovanie, oddych a pod.
- Prehodnotiť systém dávok a daňových súvislostí naviazaných na životné minimum. Zvýšenie životného minima by pomohlo znížiť daň z príjmu, čo by pomohlo najmä nízkopríjmovým zamestnancom. Od životného minima sa totiž okrem iného odvíja aj nezdaniteľná časť základu dane (vyjadrená ako 21-násobok životného minima).

3. Sociálne služby

Východisko

Sociálne služby ako jedna z foriem sociálnej pomoci pre ľudí v nepriaznivej sociálnej situácii, ktorá podporuje ich sociálne začlenenie a uspokojovanie ich sociálnych potrieb, vyžadujú posilniť financovanie a využívanie terénnych a ambulantných sociálnych služieb. Potrebná bude zmena posudzovania nárokov na sociálne služby, prehodnotenie dnešného rozdelenia financovania medzi štát, samosprávu a klientov a posilnenie zdravotnej starostlivosti o dlhodobo chorých na komunitnej úrovni. Dnes sú však sociálne služby poznačené vysokými nákladmi, nízkou kvalitou, dlhými čakacími lehotami, zanedbanou infraštruktúrou, podhodnoteným ľudským kapitálom.

Opatrenia

Posudzovanie nárokov na sociálne služby. Posudzovanie zo strany samospráv nefunguje efektívne. Najmä menšie samosprávy nemajú potrebné personálne kapacity. Ľudia, ktorí posudzovanie vykonávajú, sú často pod tlakom dvoch rozhodujúcich okolností: 1) záujmu samosprávy umiestniť klienta do zariadení, ktoré v rozhodujúcej miere financuje štát, aby samospráva ušetrila a 2) neraz aj záujmu príbuzných o neobjektívne posúdenie príjmovej, majetkovej a rodinnej situácie, aby bol posudzovaný človek umiestnený do pobytového zariadenia. Odborné odhady dnes hovoria, že minimálne tretinu klientov pobytových zariadení predstavujú ľudia, pre ktorých by bola vhodná terénna alebo ambulantná služba.

- Zjednotiť posudzovanie nárokov na sociálnu službu s posudzovaním nárokov na sociálnu kompenzáciu zdravotného postihnutia (zák. č. 447/2008 Z. z.) a invalidity. Posudzovanie musí byť transparentné, vykonávané na miestnej úrovni.

Financovanie sociálnych služieb. Štát prispieva najmä na prevádzku pobytových zariadení, čiastočne na prevádzku ambulantných služieb a prostredníctvom eurofondov jednorazovo podporil aj rozvoj terénnych služieb. Druhým najväčším zdrojom financovania sú klienti. Tre-

tím najväčším zdrojom sú samosprávy, v prípade ich vlastných zariadení je príspevok väčší než príspevok klientov. Prispievanie klientov v súkromných zariadeniach je často netransparentné prostredníctvom rôznych darov. Štát nemá serióznu analýzu jednotkových nákladov na jednotlivé druhy sociálnych služieb.

- Vykonať hĺbkovú analýzu nákladovosti poskytovaných sociálnych služieb a finančnej a sociálnej efektivity kompenzačných príspevkov.
- Prehodnotiť systém financovania sociálnych služieb a sociálnej kompenzácie zdravotného postihnutia tak, aby 1) podporil využívanie terénnych a sociálnych služieb za účelom zotrvania klienta v domácom prostredí, ak nepotrebuje 24-hodinú starostlivosť, a 2) posilnil skutočný integračný efekt kompenzačných príspevkov (napr. prostredníctvom osobnej asistencie).

Pozornosť službám dlhodobej starostlivosti. Tempo starnutia populácie na Slovensku je jedno z najvyšších v rámci EÚ. Určenie veku odchodu do dôchodku na základe priemerneho veku dožitia nezníži nároky na služby pre starnúcu populáciu. Je to dané tým, že vek dožitia v zdraví v SR je 57 rokov (jeden z najnižších v EÚ) a výrazným predlžovaním veku odchodu do dôchodku narastie počet predčasných dôchodkov, resp. výdavky na práceneschopnosť pre zvýšenú chorobnosť pracujúcich vo vyššom veku. Pri opätovnom nastavovaní veku odchodu do dôchodku je preto potrebné zohľadniť vek dožitia v zdraví a spravodlivejšie nastaviť možnosti predčasných dôchodkov pre tých, ktorí pracovali v ťažších pracovných podmienkach (práca na zmeny a v rizikových kategóriách 3. a 4.). Zároveň dostatočne motivovať tých, ktorí chcú a vládzu, aby pracovali dlhšie, ako je oficiálny dôchodkový vek.

- Zvýšiť pozornosť zabezpečeniu starostlivosti o starnúcu populáciu (zdravotná starostlivosť, opatrovatelská starostlivosť, domovy seniorov a pod.). V súčasnosti je poddimenzovaná a nedofinancovaná. V porovnaní s ostatnými štátmi EÚ Slovensko dáva na dlhodobú starostlivosť jeden z najnižších podielov HDP.

Služby zamestnanosti. Reformovať verejné služby zamestnanosti, aby boli skutočnými službami pomoci nezamestnaným pri hľadaní práce. Tieto služby sú kľúčovým bodom Sociálnodemokratického modelu sociálneho štátu. Prostredníctvom nich sa darilo škandinávskym krajinám udržiavať ich model sociálneho štátu.

4. Rozvoj nájomného a sociálneho bývania

Východisko

Slovenská ekonomika sa nachádza v situácii, keď neúmerne narástla miera zadlženia. Toto zadlženie bolo podstatne vyššie ako ekonomický rast. Ale okrem toho, že sa zadlžoval štát, zadlžovali sa aj domácnosti. Dlh domácností k HDP je v SR najvyšší v porovnaní s tzv. novými členskými štátmi EÚ a dosahuje približne 47 %. Najviac sa domácnosti zadlžujú hypote-

kárnymi úvermi na bývanie. Rast zadlženosti domácností znižuje kúpyschopný dopyt ako jeden z faktorov hospodárskeho rastu.

Doterajšia dlhodobá prax podpory vlastníckeho bývania viedla k tomu, že Slovensko patrí ku krajinám EÚ s vysokým podielom vlastníckeho bývania za cenu veľkých sociálnych nákladov. Podiel súkromných bytov v SR prevyšuje 91 %, percento mladých ľudí bývajúcich u rodičov je napriek tomu jedno z najvyšších v EÚ. Je to v dôsledku toho, že mnohí mladí ľudia si nemôžu vziať ani hypotekárny úver.

Od roku 1996 na Slovensku dramaticky klesá podiel bytovej výstavby verejného sektora v prospech súkromného sektora. Kým v roku 1996 sa štát, resp. verejný sektor, na výstavbe bytov podieľal viac ako 20 %, v súčasnosti sú to iba asi 2 %. Bez zabezpečenia dostupného bývania v regiónoch, mestách a obciach nemôžeme hovoriť o podpore regionálneho a lokálneho rozvoja, či rozvoja rodín, ani o znižovaní nerovností.

Podpora bytovej výstavby zo strany štátu, resp. miest, obcí a VÚC okrem toho umožní väčšiu migráciu za prácou a lepšie uspokojovanie požiadaviek trhu práce.

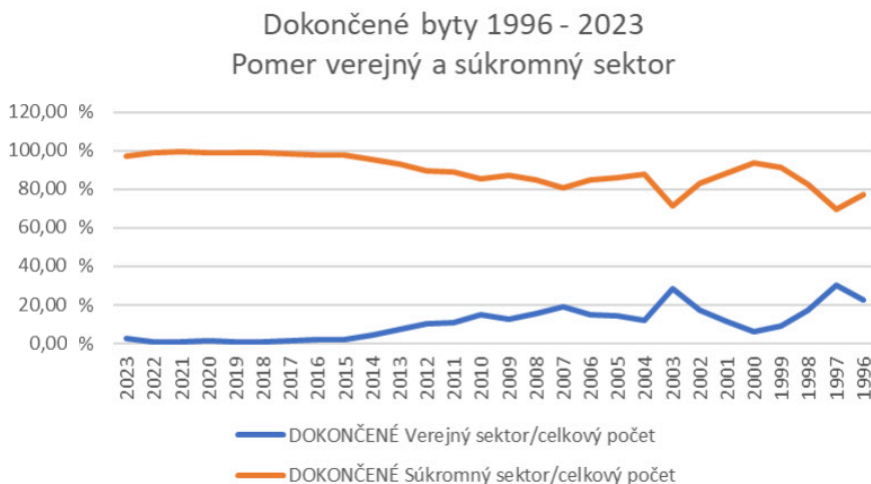
Nájomné bývanie nemá predstavovať druhoradé bývanie alebo iba prechodné či dočasné alebo núdzové bývanie, ale plnohodnotné bývanie spĺňajúce všetky požadované štandardy.

Opatrenia

- Navrhujeme, aby Slovenská republika ratifikovala článok č. 31 časť II. Európskej sociálnej charty Právo na bývanie a toto právo na bývanie následne zaviedla do Ústavy SR ako jedno z ústavných práv.
- V krátkom čase bude treba zabezpečiť opatrenia na presadenie práva na bývanie do praxe ako formy podpory regionálneho rozvoja, podpory slovenského vidieka a nástroja rodinnej politiky a politiky trhu práce. Výstavba štátnych, mestských a obecných bytov by mohla byť akcelerátorom rastu.
- Jednou možnosťou financovania masívnejšej bytovej výstavby (napr. štátnych bytov) je využitie dôchodkových úspor v II. pilieri so štátom garantovaným výnosom pre sporiteľov. Súčasné nastavenie investičných stratégií v 2. a 3. pilieri pomáha úniku investícií zo SR. Úspory uložené na „dôchodkových účtoch“ slovenských pracujúcich sú z veľkej väčšiny investované do dlhopisov zahraničných emitentov a akcií zahraničných korporácií. Strácame tým prípadné rozvojové stimuly. Peniaze uložené v DDS a DSS by mohli byť použité nielen na výstavbu nájomných a sociálnych bytov, ale aj na výstavbu a opravy infraštruktúry (napr. železnice, diaľnice, OZE). Ak by sa podarili peniaze uložené v DSS a DDS vo vyššej miere investovať na Slovensku, pomohlo by to aj rozpočtovým príjmom SR.
- Dôchodkové úspory nebudú vystavené rizikám z neistých výnosov na trhoch, vý-

nosy by garantoval štát, ktorý má aj tak z Ústavy SR povinnosť zabezpečovať vyplácanie dôstojných dôchodkov a primeraného hmotného zabezpečenia.

- Vhodnou formou poskytovania verejného nájomného bývania sú bytové družstvá, prípadne sociálne podniky bývania (§ 13 zák. č. 112/2018 Z. z.). Aj na Slovensku musíme využívať celý rozsah pomoci a podpory týmto formám bytových podnikov, ktoré umožňujú európske pravidlá štátnej pomoci a ponúkajú európske finančné podporné fondy a programy a ktoré mnohé členské štáty EÚ aplikujú.

5. Rodinná politika

Východisko

Podpora rodinám sa stala významnou predvolebnou témou a agendou vlády Igora Matoviča a Eduarda Hegera, ktorí redukovali rodinnú politiku na finančné transfery rodinám s deťmi. Presadili zvýšenie prídavkov na deti, zvýšenie daňového bonusu, tzv. rodičovský bonus (dôchodok), ktoré zaťažili štátny rozpočet, ale dve posledné vyvolali diskusie o spravodlivosti nároku, možnej diskriminácii či ochrane osobných dát. Tieto opatrenia nepodložené analýzami prispeli k zvýšeniu nekonšepčnosti rodinnej politiky na Slovensku. Pritom dosah týchto opatrení na reálne potreby rodín je otáznym.

Dlhodobým problémom na Slovensku zostáva absencia dostupných a kvalitných služieb pre rodiny, od predškolských zariadení po služby starostlivosti o starých a chorých, ktoré predstavujú významnú pomoc rodinám a zohrávajú dôležitú úlohu pri socializácii, inklúzii a vzdelávaní. Absencia či malá dostupnosť takýchto a iných služieb môže byť

tiež jednou z dlhodobých príčin malej atraktívnosti krajiny pre mladých ľudí a ich úniku do zahraničia.

Opatrenia

Vo výskume a evidencii je potrebné:

- posilniť analýzu finančných transferov poskytovaných rodinám s deťmi a ich vplyv na mieru chudoby a sociálnu nerovnosť,
- mapovanie verejných služieb pre rodiny, ich dostupnosti a kvalita,
- výskum potrieb rodín na Slovensku s dôrazom na jednorodičovské, mnohodedné rodiny, rodiny so zdravotne znevýhodneným členom a rodiny z marginalizovaných komúní,
- vypracovanie Stratégie rodinnej politiky na Slovensku.

V legislatíve je potrebná

- novelizácia zákona o rodine. Zavedenie úplného zákazu telesných trestov detí. V prípade neplatenia výživného prebratie zodpovednosti zo strany štátu, ktorý následne vymáha výživné na osobe, ktorá má vyživovaciu povinnosť,
- registrované partnerstvá s právami podobnými zosobášených rodinám, po širokej odbornej verejnej diskusii potenciálne aj práva na adopciu, a z nich vyplývajúcich nárokov.

V poskytovaní služieb pre deti presadiť:

- zaradenie zariadení pre deti od 0. roku veku do predprimárneho vzdelávacieho systému (pod ministerstvo školstva),
- vypracovanie, monitorovanie a pravidelné vyhodnocovanie dodržiavania štandardov pre zariadenia pre deti vo veku 0 – 5 rokov v súlade s „good practice“ vybraných krajín, záväzné pre verejné, súkromné a iné (firemné) zariadenia,
- postupné zabezpečenie dostupnosti kvalitných služieb pre všetky deti vo veku 0 – 3 roky v súlade s cieľmi Európskej stratégie starostlivosti vrátane detí z marginalizovaných skupín a detí so zdravotným znevýhodnením (súčasť Stratégie rodinnej politiky).

Pri financovaní služieb nastaviť

- príspevok štátu poskytovaný zariadeniam podľa stanovených noriem (ministerstvo školstva),

- spoluprácu s privátnym sektorom pri spolufinancovaní služieb so zameraním na deti z marginalizovaných skupín,
- prípadný mix príspevku štátu, obce a rodiča. Príspevok rodiča by mal byť stanovený v závislosti od jeho príjmu, ale s definovaným maximálnym príspevkom pre všetky typy zariadení vrátane súkromných.

V prípade širšieho chápania rodinnej politiky by sme do nej mohli zahrnúť aj otázky bývania, vzdelávania, zosúladovania práce a rodinného života, rodovú rovnosť a pod., ktoré riešime inde.

6. Integrácia marginalizovanej rómskej populácie

Východisko

Nerovnaké životné podmienky rómskej populácie a ich zlé životné príležitosti vyplývajú primárne z horšieho materiálneho postavenia Rómov a z objektívneho nedostatku Rómami akumulovaného sociálneho a kultúrneho kapitálu, čo môže byť sprevádzané spoločenskou diskrimináciou.

Najviac znevýhodnení Rómovia žijú v tzv. osadách. V mnohých z nich nie je štandardná infraštruktúra, absentuje voda, verejná kanalizácia a nie je riešený odvoz odpadu. Predpokladá sa, že v takýchto podmienkach žije na Slovensku približne 250-tisíc ľudí. V mnohých prípadoch bráni obci vybudovanie infraštruktúry a obytných domov nevysporiadanie pozemkov.

Veľká časť z navrhovaných opatrení bude vyžadovať investície do infraštruktúry a sociálnych intervencií. Obavy časti spoločnosti z „prílišnej“ štedrosti, ktorá by mohla viesť k závislosti od ponúkanej pomoci, sú do veľkej miery neopodstatnené. Tieto investície môžu priniesť násobne väčší zisk, ak sa podarí lepšie integrovať Rómov do spoločnosti pri zachovaní ich špecifik.

Opatrenia

Riadenie. Zlepšenie postavenia Rómov si vyžaduje komplexný prístup postavený súčasne na troch pilieroch: zamestnanie, bývanie, vzdelávanie. Riešenia musia byť lokálne, lebo to isté riešenie nemusí byť vhodné všade.

- Plošné opatrenia (programy) musia slúžiť ako „návod“ vychádzajúci z úspešnej praxe najmä u nás (prípadne v zahraničí), ktorý poskytuje dostatočnú flexibilitu pre ich úpravu podľa miestnych podmienok.
- Na realizáciu opatrení programov a projektov treba podporiť vytváranie funkčných miestnych partnerstiev štátu, samospráv, mimovládnych organizácií, občianskych aktivít a podnikateľských subjektov (aspoň niektorých z týchto partnerov).

- Na druhej strane štát sa nemôže spoliehať len na lokálne mikroiniciatívy, ktoré cieľia pomoc na vybrané skupiny marginalizovaných domácností a ktoré majú projektovú povahu, je potrebné vytvoriť podmienky na dlhodobé fungovanie štátom garantovanej pomoci pre všetkých príslušníkov marginalizovaných rómskych komunít (MRK).

- Treba ďalej podporovať všetky osvedčené a zmysluplné programy na podporu marginalizovaných Rómov financované z EŠIF, ako sú programy pomáhajúcich profesií, programy terénnej sociálnej práce, komunitné centrá, zdravotní asistenti. Tieto programy však trpia programovým cyklom, v rámci ktorého dochádza k diskontinuité v projektoch, a preto je tieto programy potrebné v nasledujúcom období transformovať na štandardné štátne programy so štátnou finančnou podporou.

- Je potrebné pokračovať v distribúcii pomoci z fondov EŠIF, ktoré sú v rámci Operačného programu Slovensko určené pre obce s prítomnosťou marginalizovanej rómskej populácie. Podmienky na čerpanie je však potrebné nastaviť spôsobom, aby pomoc vo forme investícií či služieb mala nízke spolufinancovanie, a bola tak pre obce dostupná, a aby skutočne smerovala k cieľovým skupinám.

Zamestnanie. Základným princípom je zapojiť dospelých a zdravých Rómov do zmysluplné a dôstojnej práce, najlepšie v riadnom pracovnom pomere, hoci aj na skrátený úväzok. Zapojenie do pracovného procesu prináša nielen reálnu spoločenskú integráciu a posilnenie vedomia vlastnej hodnoty v spoločnosti, ale aj žiaduci vzor pre deti. Potrebné je posilniť opatrenia cielené na rómsku populáciu na trhu práce.

- Súčasťou opatrení pre pracovnú integráciu musí byť podporované zamestnávanie, prípadne dočasné prideľovanie (§ 58 zák. č. 311/2001 Z. z. (Zákonník práce)), ktorého povinnou súčasťou je poradenstvo, prípadne iná príprava na prácu, vyhľadávanie práce a sprevádzanie po nástupe do práce vrátane spolupráce so zamestnávateľom pri plnohodnotnej integrácii Rómov na pracovné miesto.

- Štát by mal v spolupráci s mimovládnyimi partnermi systematicky iniciovať a podporovať vznik a pôsobenie kvalitných integračných sociálnych podnikov, prípadne iné aktivity sociálnej ekonomiky, ktoré musia efektívne a preukázateľne dosahovať pozitívny sociálny vplyv podľa reálnych potrieb danej komunity.

Bývanie

- Práca musí byť spojená s prístupom k dôstojnému bývaniu. Rómovia sa musia v maximálnej miere podieľať na opatreniach v ich prospech (napr. výstavba bývania či infraštruktúry), čím sa posilňuje ich vlastnícky vzťah a zodpovednosť za udržateľnosť výsledkov. Systematicky treba propagovať príklady dobrej praxe, ako svojpomocná výstavba rodinných domov v Rankovciach a inde.

- Štát by mal v spolupráci s mimovládnyimi partnermi systematicky iniciovať a podporovať vznik a pôsobenie sociálnych podnikov bývania (§ 12 zák. č. 112/2018).
- Potrebné je legislatívne riešenie týkajúce sa nevysporiadaných pozemkov patriacich neznámym vlastníkom. Vo vybraných lokalitách, kde je situácia úplne najhoršia, by štát mohol pristúpiť k vyvlastneniu pozemkov vo verejnom záujme.

Zdravie

- Štát by mal prehodnotiť systém zdravotného poradenstva a osvetu pre Rómov žijúcich v MRK (Marginalizované Rómske Komunity) (osobitne vo vzťahu k deťom a tehotným ženám) z hľadiska jeho účinnosti a prijať zmeny na ich maximalizáciu.

Vzdelanie

- Pozornosť treba venovať aj opatreniam proti segregácii v školách a proti neodôvodnenému umiestňovaniu rómskych detí do špeciálnych škôl, pretože tieto dva fenomény dramaticky znižujú životné šance mladých Rómov a Rómok.
- Je potrebné maximalizovať poskytovanie asistencie v predškolských a školských zariadeniach rómskym deťom vrátane zapojenia rodičov a programy, ktoré motivujú deti a ich rodičov k dobrým vzdelávacím výsledkom.

Sociálna starostlivosť. Situácia Rómov je priamo úmerná sociálnej kohézii spoločnosti. Zlepšeniu postavenia Rómov pomáhajú politiky, ktoré pozitívne vplyvajú na sociálnu kohéziu spoločnosti a upevňujú solidaritu.

- Princíp zásluhovosti treba vo vzťahu k sociálnej podpore a pomoci nahradiť princípom komplementarity s integračnými opatreniami tak, aby systém či rozsah sociálnej pomoci a podpory nepredstavoval pre Rómov pascu a viedol k ich integrácii.

III. DOSTUPNÉ ZDRAVOTNÍCTVO NA ÚROVNI DOBY

Východisko

Slovenské zdravotníctvo sa musí zmeniť tak, aby sa čo v najväčšej miere dosiahli hlavné ciele: spokojný pacient s dostupnou zdravotnou starostlivosťou na ambulantnej i nemocničnej úrovni a finančne udržateľné zdravotníctvo, ktorého financovanie nebude prenášať poskytovateľ zdravotnej starostlivosti dodatočne na pacienta platiaceho zdravotné poistenie (resp. poistenie zaň uhrádza štát).

Musí zabezpečovať ústavne garantované právo **na dostupnú zdravotnú starostlivosť** s určeným minimálnym štandardom aj na regionálnej úrovni (optimalizácia siete nemocníc nesmie byť v rozpore s týmto právom).

Prvým krokom je usporiadať systém zdravotného poistenia, kľúčom ktorého sa musia stať transparentné pravidlá a zabezpečenie ich dodržiavania; nevyhnutné dofinancovanie zdravotného sektora zo štátu, aby každoročne v rezorte zdravotníctva nenarastali neuhradené záväzky. Aj podľa NKÚ dlhodobým dôvodom zadlženosti nemocníc je, že náklady najväčších fakultných a univerzitných nemocníc nie sú v dostatočnej miere pokryté zdravotnými poisťovňami. Príčiny treba hľadať aj v meškajúcich či zle nastavených reformách: napr. ako v nezvládutej optimalizácii siete nemocníc, v meškaní zavedenia úhradového mechanizmu DRG („Diagnostic Related Groups“ – platba nemocniciam za ich výkony, podľa skupín diagnóz), v neúplnej funkcionalite eZdravia, v nedostatočne efektívnej prevádzke nemocníc (chýbajúce opatrenia ako centrálné objednávanie zdravotníckej techniky, zdravotného materiálu a liekov) a pod. Podstatne väčší dôraz okrem toho treba venovať všetkým formám prevencie.

Každá reforma bude neúspešná, ak sa nepodarí zabezpečiť dostatočné investície do zdravotníckych zariadení, ktoré ho posunú do 21. storočia. Budovanie nových nemocníc, zriaďovanie nových ambulancií, dostatočne odborne a eticky pripravení lekári primárnej a špecializovanej zdravotnej starostlivosti, ale najmä efektívne a transparentné využívanie verejných zdrojov sú kľúčové. Nie je možné, aby na Slovensku existovalo dvojaké zdravotníctvo. Teda jedno lepšie pre tých, čo si to vedia vybaviť a zaplatiť, a potom to druhé pre všetkých ostatných.

Opatrenia

1. Financovanie zdravotníctva

Zdravotné poistenie

Základným predpokladom dostupnosti kvalitného poskytovania zdravotnej starostlivosti je čo najefektívnejšie a najtransparentnejšie využitie prostriedkov, ktoré sa na

túto zdravotnú starostlivosť vynakladajú. Tri desaťročia existencie súčasne fungujúceho pluralitného zdravotného poistenia v tejto podobe nesplnilo očakávania.

- Vybrať jednu z dvoch možností: a) Jedna štátna zdravotná poisťovňa a súkromné zdravotné poisťovne umožňujúce doplnkové zdravotné poistenie, ako to navrhovalo memorandum s medzinárodnou finančnou inštitúciou (Svetovou bankou). b) Zriadiť správcu výberu verejného zdravotného poistenia. Podrobnejšie je ďalej.
- Navrhujeme zriadenie správcu výberu prostriedkov verejného zdravotného poistenia (VZP), ktorý bude realizovať tento výber finančných prostriedkov od poistencov (zdravotné odvody) a prostriedky od štátu. Po prijatí príslušných legislatívnych zmien by mohol byť takýmto správcom Úrad pre dohľad nad zdravotnou starostlivosťou (ÚDZS). Riešenie by mohlo byť dvojaké:

a) Správca výberu VZP bude prerozdeľovať – uhrádzať len oprávnené prostriedky zdravotným poisťovniam, základnú zdravotnú starostlivosť, ktorú nakúpili a uhradili pre svojich poistencov u poskytovateľov zdravotnej starostlivosti rámci VZP.

b) Správca výberu by realizované zdravotné výkony uhrádzal priamo poskytovateľom. V tomto prípade by súčasné zdravotné poisťovne spravovali dobrovoľné pripoistenie a z neho by pokrývali náklady na vybrané služby, ktorých rozsah ustanoví zákon. Príkladom takejto služby môžu byť stomatologické a niektoré oftalmologické výkony. V prípade zamestnancov vykonávajúcich prácu v 3. a 4. kategórii rizika by pripoistenie bolo povinné a platené zamestnávateľom vo výške ustanovenej zákonom, čo však nesmie brániť zamestnancom prispievať na dobrovoľnej báze. Administratívnoprávnu zodpovednosť, ktorú v súčasnosti vo vzťahu k poskytovateľom starostlivosti posudzuje ÚDZS, by vykonávali príslušné profesijné združenia. Potrebné budú legislatívne opatrenia.

Financovanie štátom a pacientom

- Pokiaľ sa nezrealnia výdavky štátu za svojich poistencov, bude to faktor neustáleho finančného poddimenzovania slovenského zdravotníctva, zvyšovania zadlžovania nemocníc a pod. V nasledujúcom štvorročnom období je potrebné zvýšiť zdravotné odvody za poistencov štátu na úroveň porovnateľnú s Českom. V rokoch 2023 – 2027 by sa výdavky na zdravotníctvo mali postupne zvyšovať na cieľovú úroveň 10 % HDP, ktorá predstavuje súčasný priemer štátov EÚ.
- Poplatky v zdravotníctve bude možné vyberať len v prípade, ak budú sledovať ciele jednotlivých zdravotných politík definovaných štátom. Nesmú zaťažovať vybrané skupiny, ku ktorým patria nízkoprájmové domácnosti, deti, tehotné ženy a dôchodcovia. Poplatky taktiež nebude možné vyberať za preventívne vyšetrenia vrátane skríningov a ich výška bude regulovaná štátom.
- Vláda musí prijať všetky opatrenia na zníženie podielu administratívnych výdavkov zo súčasných takmer 4 % na 2 %, ktoré zodpovedajú priemeru EÚ.

Investičný dlh a jeho odstraňovanie

- S cieľom postupného znižovania rokmi kumulovaného investičného dlhu bude musieť vláda bezodkladne podporovať prípravu projektov rekonštrukcie starých budov a/alebo výstavby nových budov zdravotných zariadení na základe posúdenia ÚHP. Náklady spojené s prípravou projektovej dokumentácie by mohli byť hrazené z Plánu obnovy a odolnosti.
- Pri finančne a organizačne náročných projektoch, ku ktorým patrí výstavba univerzitnej nemocnice v Bratislave alebo dobudovanie národného onkologického centra, bude vhodné zvážiť verejno-súkromné partnerstvá (tzv. PPP projekty).
- V prípade univerzitnej nemocnice je potrebné zvážiť alternatívne riešenia jej lokalizácie a pritom zohľadniť dopravnú dostupnosť, optimálny počet lôžok a potrebu vzdelávania študentov medicíny, takže súčasťou projektu by mal byť aj študentský kampus.

2. Ambulantná starostlivosť. Prevencia

Východisko

Jedným z najdôležitejších opatrení týkajúcich sa kvalitnejšieho a dostupnejšieho zdravotníctva pre pacienta je jeho cesta so zdravotnými problémami po všetkých úrovniach poskytovateľov. Celá reforma cesty pacienta začína primárnou ambulantnou zdravotnou starostlivosťou – vyšetrením u všeobecného lekára.

- Bezodkladne prijať opatrenia na zvýšenie výkonnosti ambulantného sektora tak, aby sa počas nasledujúceho štvorročného obdobia významne znížil počet pacientov vyžadujúcich ústavnú zdravotnú starostlivosť a aby sa SR počtom hospitalizácií priblížila k priemeru štátov EÚ.
- Súčasťou reformy ambulantnej starostlivosti musí byť aj prehodnotenie tzv. minimálnej siete poskytovateľov, resp. definovanie optimálnej siete, ktorá bude zohľadňovať priemerný čas potrebný na kvalitné vyšetrenie jedného ambulantného pacienta v závislosti od špecializácie, maximálny počet špecialistom vyšetrených pacientov počas pracovného dňa, geografickú distribúciu špecialistov a čakacie doby na vyšetrenie u špecialistu. Kritériá optimálnej siete budú pravidelne prehodnocované na ročnej báze. Pri regulácii siete poskytovateľov musí zohrávať kľúčovú úlohu štát.
- Nepokladáme za efektívne lákať ambulantných lekárov na destinácie vzdialené od hlavného mesta či krajských miest jednorazovou peňažnou dávkou na zriadenie ambulancie. Doterajší záujem o dotáciu z Plánu obnovy účinnosť takéhoto opatrenia

nepotvrďuje. Tieto prostriedky by mali dostať mestá a obce prípadne samosprávne kraje a využiť ich na vybavenie mestských (miestnych) a ambulancií v kompetencii zriaďovania krajov, ktoré by si ambulantní lekári mohli prenajať. Motivovali by sa takýmto spôsobom aj mladí lekári, ktorí nemajú skúsenosti so zriaďovaním ambulancií a chceli by ich iba prevádzkovať.

- Podporovať činnosť samospráv zameranú na vytváranie komplexných zdravotných stredísk, v ktorých budú na jednom mieste sústredené ambulance viacerých špecialistov vrátane všeobecných lekárov a rádiológa, pričom dostupné musia byť aj základné laboratórne vyšetrenia. Takéto združovanie poskytovateľov umožní znížiť potrebný počet sestier, ktorých je momentálne nedostatok v celom systéme. Finančné zabezpečenie projektov samosprávnych zdravotných stredísk možno parciálne realizovať z Plánu obnovy a odolnosti.
- Bezodkladne aktualizovať Katalóg výkonov a zrealizovať ceny jednotlivých zdravotných výkonov, čím sa do určitej miery môže znížiť aj počet zbytočných hospitalizácií.
- Absolútny nedostatok lekárov a sestier v celom systéme vrátane ambulantného sektora riešiť v úzkej spolupráci s lekáorskými fakultami. Za predpokladu ďalšieho poskytovania bezplatného vysokoškolského vzdelania bude potrebné zvážiť zavedenie povinnosti absolventov zotrvať na území Slovenska vo výkone lekárskej praxe stanovený čas po ukončení štúdia. Geografická distribúcia absolventov bude podobne ako v niektorých iných štátoch EÚ regulovaná štátom.
- S cieľom zvýšiť počet sestier na priemer EÚ (8 sestier na 1 000 obyvateľov zo súčasných 5 sestier na 1 000 obyvateľov) v strednodobom horizonte je potrebné podporiť rozvoj stredných zdravotných škôl a prijať potrebné legislatívne zmeny na umožnenie plnohodnotného pôsobenia ich absolventov v systéme zvýšením kompetencií.
- Zvýšiť dostupnosť štandardných a inovatívnych liekov na úroveň porovnateľnú s Českom.

Zamerať sa na prevenciu. V dlhodobom horizonte predstavujú efektívne programy prevencie vrátane skríningu významný nástroj úspor verejných financií.

- Zamerať pozornosť na problematiku prevencie a najneskôr do roku 2027 zvýšiť výdavky zo súčasných menej ako 1 % výdavkov na zdravotníctvo na 3 %, ktoré predstavujú priemer štátov EÚ.
- Urýchlene začať realizáciu preventívnych programov s cieľom znížiť výskyt eliminovateľných rizikových faktorov ochorení kardiovaskulárneho systému a nádorových chorôb, ako sú predovšetkým fajčenie tabaku, spotreba alkoholu a obezita.

- Zvážiť zrušenie vekových limitov pre preventívne vyšetrenia hrazené z verejných prostriedkov. Zavedenie povinnosti preventívnych vyšetrení pre všetky vekové skupiny a v prípade ich neabsolvovania ani v určenej náhradnej lehote zaviesť sankčné opatrenie (ako v prípade prevencie u zubného lekára).
- Podporovať primárnu prevenciu. Využívať verejnoprávne médium na podporu zdravého životného štýlu.

3. Ústavná zdravotná starostlivosť

- Nastaviť nový systém poskytovania a zabezpečenia dostupnosti zdravotnej starostlivosti cez optimálnu sieť nemocníc chápanú ako výsledok dohodovania ZP a zástupcu poskytovateľov (odborné a stavovské organizácie) o potrebe zdravotnej starostlivosti na európskych štandardoch.
- Proces optimalizácie siete nemocníc by mal vychádzať z objektívnych parametrov, ako je celkový počet pacientov indikovaných na príslušný výkon, počet výkonov realizovaných lekárom, resp. pracoviskom, čas od indikácie výkonu po jeho realizáciu, čakacia doba na zdravotný výkon, technická náročnosť a potrebné technické vybavenie, rovnako aj geografická dostupnosť.
- Realizácia optimalizácie siete nemocníc však v žiadnom prípade nesmie viesť k zníženiu štandardu základnej zdravotnej starostlivosti a obmedzeniu geografickej dostupnosti zdravotnej starostlivosti sociálno-ekonomicky slabších alebo marginalizovaných skupín obyvateľstva. Optimalizácia siete nemocníc by mala byť postupným procesom, ktorý by nemal ohroziť poskytovanie základných zdravotníckych služieb ani v tzv. komunálnych nemocniciach.
- Bezodkladne zaviesť do praxe systém úhrady výkonov ústavnej starostlivosti podľa klasifikačného systému DRG, dôsledkom ktorého sa zvýši transparentnosť na výdavkovej strane rozpočtov nemocníc, efektívnosť pri vynakladaní financií a vytvoria stimuly pre riadenie celkových nákladov.
- Pokračovať v rozvoji paliatívnej starostlivosti podporovaním vzniku oddelení paliatívnej starostlivosti v každej nemocnici lokalizovanej v sídle vyššieho územného celku a s ním asociovaného mobilného hospicu, ktorý bude zabezpečovať starostlivosť o zomierajúcich pacientov v domácom prostredí.
- Podporiť diskusiu o zdanlivo kontroverzných témach, ku ktorým patrí tzv. dobré umieranie jedincov v terminálnom štádiu chronických ochorení, pre ktoré v súčasnosti neexistuje žiadna liečba schopná zvrátiť jeho prirodzený priebeh. Súčasne prijať potrebné legislatívne zmeny potrebné na jeho realizáciu.

4. eZdravie, veda a výskum. Riadenie zmeny

Cieľom verejného elektronického zdravotníctva (eZdravie) je dosiahnutie včasnej a spoľahlivej výmeny medicínskych informácií potrebných na zlepšenie klinických výsledkov poskytovanej starostlivosti a zvýšenie efektívnosti systému za predpokladu riadneho zabezpečenia mimoriadne citlivých údajov o zdravotnom stave občanov. Funkčné eZdravie okrem toho predstavuje základný predpoklad zberu relevantných údajov, na základe ktorých budú aj budúce vlády schopné formulovať ciele jednotlivých zdravotných politík pre nasledujúce obdobia vrátane informácií o výskyte jednotlivých ochorení, liečbe pacientov a výskyte nežiaducich účinkov liekov.

- Pokračovať v implementácii eZdravia a do konca roku 2024 zabezpečiť dostupnosť výsledkov laboratórnych a zobrazovacích vyšetrení v písomnej aj obrazovej forme pre všetkých poskytovateľov s predchádzajúcim súhlasom pacienta bez ohľadu na to, v akom zdravotníckom zariadení pacient tieto vyšetrenia podstúpil. Cieľom je odstránenie množstva duplicitných vyšetrení s pozitívnym dosahom na verejné financie.
- Do konca roku 2026 musí byť súčasťou plne implementovaného eZdravia možnosť elektronickej komunikácie pacienta so všetkými poskytovateľmi zdravotnej starostlivosti vrátane objednania na vyšetrenie k lekárovi.
- Podporovať vedu a výskum v rezorte zdravotníctva prostredníctvom poskytovania grantov na základe predchádzajúceho objektívneho posudzovania jednotlivých projektov, na čo každoročne alokovať primerané finančné prostriedky. Osobitnú pozornosť venovať projektom zameraným na využitie umelej inteligencie pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti.
- Vytvoriť legislatívne a spoločenské predpoklady na zvýšenie počtu klinických skúšaní a zaradených pacientov, rovnako aj inovátnych postupov, ktoré pre slovenských občanov predstavujú jedinečnú príležitosť prístupu k najmodernejšej diagnostike a terapii.

Riadenie zmeny. Potrebné bude pripraviť časový plán zmien. Súčasná situácia je komplikovaná tým, že nedostatok lekárov aj moderných zdravotníckych zariadení sa nedá vyriešiť okamžite. Ako postupovať:

1. Okamžité zlepšenie sa dá riešiť len osobným zainteresovaním zdravotníckych pracovníkov, eventuálne imigráciou hlavne stredného zdravotníckeho personálu.
2. Z začať okamžite budovať nové, prípadne rekonštruovať staré zdravotnícke zariadenia, aby zdravotníci i pacienti zbadali „svetlo v tuneli“.
3. Následne pristupovať k opatreniam, ktoré prinesú stredno- a dlhodobé výsledky.

Zdravotníctvo sa musí stať skutočnou prioritou vlády a predovšetkým premiéra, t. j. premiérskou témou. Inak sa zmena nemôže podariť.

IV. VZDELANIE

Vzdelávanie pre potreby trhu práce (a nielen preň)

Východisko

Je zrejmé, že na Slovensku sa vyčerpal potenciál rastu založený na nízkych mzdách a slabých pracovných podmienkach. Potrebujeme opatrenia, ktoré zvýšia príjmy z práce, ako aj rozšíria prístup obyvateľov k lepšie plateným pracovným pozíciám. Zároveň musíme ešte viac posilniť pracovnú integráciu znevýhodnených skupín, ktoré predstavujú veľký pracovný potenciál. Podľa najnovších údajov sú takmer dve tretiny nezamestnaných bez práce dlhšie ako 12 mesiacov, čo je najhorší výsledok v EÚ a tretí najhorší v OECD (horšia je len Južná Afrika a Severné Macedónsko). Pritom v posledných rokoch sa zdvojnásobil počet cudzincov, ktorý u nás pracujú na nízko kvalifikovaných a slabo platených pracovných miestach.

Jednou z príčin je, že vzdelávací proces nedostatočne reflektuje potreby trhu. Kvalita vzdelávania na Slovensku neustále klesá. Svedčia o tom nielen medzinárodné porovnanie, ale aj analýzy kariérneho uplatnenia absolventov všetkých typov škôl či rekvalifikačných kurzov. Podľa portálu Trendy práce len 48 % stredoškolských absolventov do 5 rokov od ukončenia štúdia pracovalo vo svojom vyštudovanom odbore alebo odbore blízkom vyštudovanému odboru. U vysokoškolských absolventov uplatnených vo svojom odbore je tento podiel na úrovni 58 %. Pozitívne je, že tento podiel pri stredoškolských absolventoch, ako aj pri vysokoškolských absolventoch pracujúcich vo svojom vyštudovanom odbore sa zvyšuje. Predsa však je značne nižší, ako by mal byť.

Hoci vzdelávací proces má byť primárne zameraný na to, aby jeho absolventom umožňoval začlenenie do pracovného procesu, ktoré bude pre nich zdrojom nevyhnutných prostriedkov na dôstojný život, vzdelanie má aj humanizačný význam, prispieva k inkluzívnej spoločnosti, k prehlbovaniu demokracie a štátnej a národnej identity a pod.

Napriek verejnému diskurzu a prijatiu rôznych stratégií sa situácia ani trend zásadne nemení už 30 rokov. Kritická je najmä situácia v odbornom vzdelávaní (strednom i vysokom) a celoživotnom vzdelávaní. V miere účasti dospelých vo veku 25 až 64 rokov na celoživotnom vzdelávaní je Slovensko tretie najhoršie v EÚ, zatiaľ čo sociálne a ekonomicky najsilnejšie krajiny sú na opačnom konci rebríčka. Aj zručnosti a poznatky našich absolventov (všetkých typov vzdelávania) predstavujú bariéru pre vytváranie pracovných miest s vyššou pridanou hodnotou (a mzdami).

Zásadná zmena štruktúry a obsahu základného vzdelania

- Nevyhnutná je zásadná zmena štruktúry a obsahu základného vzdelania, aby ne- poskytovalo „informácie“, ale 1) identifikovalo a rozvíjalo talenty (nadania), 2) rozvíjalo schopnosti a zručnosti, 3) vytváralo spoločenské a pracovné návyky, 4) naučilo učiť sa, vyhľadávať informácie a rozumieť im, 5) vychovávalo pre život v modernej súdrž- nej a demokratickej spoločnosti.
- Pre potreby trhu práce je potrebné kvalitné kariérne poradenstvo na základných a stredných školách. Vyžaduje si to urýchléné vyhodnotenie doterajších „pokusov“ a nastavenie kvalitného systému na pôde Aliancie sektorových rád.

Revízia štruktúry a rozsahu jednotlivých typov stredných škôl. Sieť škôl v Slovenskej republike má momentálne viac ako 400 odborných škôl na 5,5 mil. obyvateľov. Na po- rovnanie: Dánsko má s 5,7 mil. obyvateľov 100 odborných škôl a Holandsko so 17,5 mil. obyvateľov 150 škôl. Táto situácia vytvára na Slovensku vysoké udržiavacie náklady, má za následok obmedzené investície a nižšie platy učiteľov, ako aj nedostatok odborníkov. Preto je potrebná:

- Redukcia siete stredných odborných škôl tak, aby umožnila kumuláciu finančných prostriedkov, zabezpečila ich efektívnejšie využitie, napr. viac disponibilných zdrojov na investície do inovácií vo vzdelávaní, lepšie ohodnotenie odborníkov/pedagogic- kých pracovníkov
- Zvážiť zníženie počtu všeobecnovzdelávacích škôl (gymnázií).

Redukcia duplicitných študijných odborov. Zníženie množstva študijných odborov s prekrývajúcim sa obsahom by mohlo viesť k efektívnemu a prehľadnému systému a umožniť väčšiu flexibilitu a uplatniteľnosť na trhu práce.

- Uskutočniť optimalizáciu študijných programov s dôrazom na kvalitné a pre pra- covný trh relevantné vzdelávacie programy.

Posilnenie podnikového vzdelávania a zabezpečenie prenosu inovácií a know-how medzi podnikmi a školstvom. Podnikové školy, ktoré umožňujú prepájanie školského vzdelávania so vzdelávaním v podnikoch – nositeľov know-how, inovácií a moderných prístupov v priemysle, sú definované v zákone č. 61/2015 Z. z. Na malom pilotnom počte sa preukázala ich vysoká efektívnosť. Široké zapojenie zamestnávateľov je tiež dôkazom, že je to správna cesta.

- Na základe toho sa ukazuje potreba podnikové školy legislatívne a finančne pod- porovať. V súčasnosti sú nositeľmi podniky, v ktorých sú tieto postupy uplatňované.

Zavedenie nadpodnikových vzdelávacích centier by pomohlo príprave žiakov v sektore, ktorým dominujú menší zamestnávateľia, malé a stredné podniky či živnostníci. Títo zamestnávateľia často nemajú dostatok možností poskytnúť komplexnú odbornú prax študentom podľa princípov podnikového vzdelávania.

- Riešením by mohlo byť zriadenie nadpodnikových vzdelávacích centier, kde by študenti získavali praktické skúsenosti v rôznych oblastiach svojho odboru. Tieto centrá by spolupracovali so zamestnávateľmi, ktorí by ovplyvňovali obsah vzdelávania. Cieľom je pripraviť študentov na flexibilné uplatnenie v rôznych častiach daného odboru.

Investícia do rekvalifikácií a celoživotného vzdelávania (ČŽV). Najzásadnejším dôvodom pre toto opatrenie je komplexná transformácia, ktorú prináša digitálna revolúcia, spojená so vzostupom priemyslu 4.0. Systém ČŽV musí umožniť jednotlivcovi rýchlu adaptáciu na nové technológie a digitálne zručnosti, ktoré sú zavádzané do súčasných výrobných procesov.

- Celoživotné vzdelávanie by malo byť prístupné všetkým, každý (aj pracujúci) občan by mal mať nárok na definovaný objem odborného vzdelávania/školenia za definované obdobie (napr. 5 000 € na 10 rokov).
- Zaradeniu na vzdelávanie/školenie musí predchádzať kvalitné kariérne poradenstvo, ktoré odporučí kurz na základe osobných schopností, talentu, doterajších poznatkov, zručností a skúseností (napr. bilancia kompetencií).
- Poskytovateľov poradenstva a vzdelávania, ako aj vzdelávacie programy bude akreditovať Aliancia sektorových rád (§ 35b zák. č. 5/2004 Z. z.). Keďže ide o odborné vzdelávanie, riadenie systému musí zodpovedať prognózovaným potrebám pracovného trhu.

Vysoké školstvo

- Vytvoriť pravidlá na optimalizáciu počtu univerzít a vysokých škôl s cieľom zvýšiť úroveň vzdelávacieho procesu a racionalizovať využitie obmedzených prostriedkov na vzdelávanie.
- Znížiť počet 5-ročných (magisterských, inžinierskych) študijných programov a dosiahnuť rozšírenie počtu kratších (bakalárskych) programov, ako je to v sociálne a hospodársky úspešných európskych krajinách. Vzdelávacie programy sa musia zamerať na poznatky, vedomosti a zručnosti reálne uplatniteľné pri výkone povolania.
- S tým súvisí potreba revízie kvalifikačných požiadaviek a odmeňovania pracovníkov vo verejnej sfére podľa úrovne dosiahnutého vzdelania, aby eliminovalo formálnu potrebu VŠ vzdelania II. stupňa.

Odmeňovanie pedagógov

Revízia siete stredných a vysokých škôl, ako aj študijných a učebných programov na odborných školách vytvorí dodatočné finančné zdroje, ktoré treba využiť na zvýšenie atraktivity práce učiteľov.

- Pokračovať vo zvyšovaní platov pedagogických i nepedagogických zamestnancov škôl, uplatňovať ďalšie motivačné opatrenia, napr. poskytnutie nájomného bývania či prednostné umiestňovanie detí učiteliek a učiteľov do materských škôl.
- Oceňovať a propagovať najlepších pedagógov a úspešné školy a aj takouto formou prispieť k zvýšeniu spoločenskej prestíže pedagogických profesií.

V. REGIONÁLNY A LOKÁLNY ROZVOJ

1. Regionálny rozmer nového rastového modelu

Východisko

Podľa rôznych hodnotení sú regionálne rozdiely v Slovenskej republike jedny z najväčších v Európe a medzi štátmi OECD. Odrážajú sa na rozdieloch v miere nezamestnanosti, v priemernom príjme na hlavu, v počte žijúcich na hranici biedy atď. Tento stav by sa mohol zlepšiť posilnením kompetencií krajov, miest a obcí, zmenou ich financovania, podporou lokálnej podnikateľskej činnosti a osobitne sociálneho podnikania.

Nový rastový model musí na regionálnej úrovni zahŕňať sociálne inovácie, ktoré podporujú vytváranie ekonomických partnerstiev, podobne ako tzv. clevelandský alebo prestonský model. Ich zmyslom je sieťovanie ekonomických subjektov na miestnej či regionálnej úrovni s cieľom cirkulácie ich zdrojov na tejto úrovni. Vzájomná hospodárska spolupráca tak prináša nielen individuálny profit, ale aj nové pracovné príležitosti pre miestnych, zvýšenie ich životnej úrovne, rozšírenie služieb a nové rastové stimuly, čím o. i. zabráňuje vyludňovaniu regiónov a vzniku zaostalých lokalít (regiónov).

Opatrenia

Decentralizované rozhodovanie

- Centrálna vláda by sa mala sústrediť na hlavné, napr. desaťročné národné priority a medzinárodné záväzky. Mala by tvoriť národné inštitucionálne a regulačné prostredie a poskytovať samosprávam potrebnú kapacitnú podporu.
- Obce by mali získať možnosť využívať stabilné a predvídateľné regulačné a finančné prostredie a za svoje rozhodnutia a aktivity na svojom území, napr. v súvislosti s ochranou životného prostredia či kvalitou poskytovaných služieb, niešť aj zodpovednosť. Obce by mali priamo podliehať územne relevantným samosprávnym krajom, nie centrálnej vláde.
- Samosprávne kraje sú v najlepšej pozícii rozhodovať, plánovať a realizovať rozvojové projekty na svojom území tak, aby boli v súlade s národnými prioritami a reguláciami.
- Súčasný model rozdelenia kompetencií v regionálnej politike na rôzne rezorty nie je zárukou účinnej regionálnej politiky štátu.
- Rozhodnúť o tom, či posilniť kompetencie všeobecnej štátnej správy v okresoch

(okresné úrady), o ich vzťahu k rôznym paralelným agentúram a úradom jednotlivých ministerstiev (regionálne úrady verejnej správy – t. j. úrady špecializovanej štátnej správy v regiónoch) a k samosprávnym orgánom na úrovni kraja tak, aby mohla vznikať kritická masa kapacít, know-how a potrebné synergie.

Financovanie regionálneho rozvoja

- Hlavným zdrojom financovania regionálneho rozvoja sú kohézne fondy Európskej únie, prostriedky zo štátneho rozpočtu a obmedzené vlastné príjmy samosprávnych krajov a obcí. Financovanie musí byť predvídateľné a stabilné tak, aby umožnilo riadenie regionálneho rozvoja – jeho plánovanie a realizáciu v súlade so zákonom o podpore regionálneho rozvoja a požadovaných rozvojových plánov (PHR SR).
- Kohézne fondy sú určené na podporu konvergencie regiónov. Je potrebné, aby samosprávne kraje získali omnoho väčší podiel na rozhodovaní o ich využití v rámci národných priorít – samosprávam treba rozdeliť aspoň 8 mld. eur už v tomto programovom období podľa veľkosti a divergencie od priemerného hospodárskeho výkonu. Zároveň je potrebné plánovať platby na podporu spoločnej poľnohospodárskej politiky tak, aby z nich malo úžitok územie, na ktoré sa vzťahujú, nielen korporátny sektor.
- Ako uvádzame aj na inom mieste, transfery zo štátneho rozpočtu odvodené od jediného zdroja príjmov – dane z príjmov fyzických osôb – sú nestabilné a nemotivačné. Potrebné je ich odvodzovať z daňového mixu (napr. daň z príjmov fyzických, právnických osôb a DPH).
- Samosprávne kraje a obce by mali byť podporované centrálnou vládou, aby zvýšili svoju finančnú samostatnosť nielen zvýšením daňových kompetencií, ale aj generovaním vlastných finančných zdrojov z podnikateľskej činnosti z lokálne a regionálne poskytovaných služieb vo verejnom záujme a pod.

Prospech z miestneho rozvoja – podpora podnikateľskej činnosti

- Samosprávne kraje a obce by mali používať viaceré finančné (napr. zníženie dane z rozvoja) a nefinančné nástroje (napr. vhodné podnikateľské prostredie), ktorými by motivovali rozvoj podnikateľskej činnosti na krajskej a lokálnej úrovni. Ich cieľom by malo byť rozvíjať miestnu produkciu, lokálnu energetiku, sociálne služby a pod.
- Naopak, v snahe demotivovať či obmedziť podnikateľskú činnosť rozvíjanú v rozpore s rozvojovými záujmami samosprávy by mali využívať možnosť uvaliť miestnu daň z podnikateľskej činnosti alebo daň z rozvoja.
- Väčšou rozhodovacou autonómiou pri využívaní rozvojových európskych fondov na podporu podnikania by sa pozdvihla úroveň hospodárskej činnosti, pridanej hodnoty a konvergencie regiónov.

- Pri rozvoji miestnej energetiky, adaptácii na klimatické zmeny a ochrane životného prostredia treba uvažovať aj o naviazaní špeciálnych transferov alebo pokút na realizované opatrenia samosprávou.

2. Decentralizácia verejnej správy a reforma samospráv

Východisko

Po viac ako 20 rokoch je nevyhnutné dôkladne analyzovať výsledky decentralizácie verejnej správy s cieľom posilniť postavenie samosprávnych krajov, miest a obcí a vytvoriť podmienky na udržateľný rozvoj samospráv do budúcnosti. Medzi dôležité okruhy analýzy patrí rozdelenie kompetencií medzi štátom, vyššími územnými celkami, obcami a mestami, ktoré je v súčasnosti nedostatočne definované, dochádza k prekryvaniu kompetencií (duplicitám) medzi štátom a územnou samosprávou a v dôsledku toho ku komplikovaniu rozhodovacích procesov a v mnohých prípadoch tieto procesy robí nedostatočne efektívnymi.

Opatrenia

- **Riadenie.** Pripraviť analýzu výsledkov decentralizácie verejnej správy spred 20 rokov a návrh udržateľného rozvoja samospráv do budúcnosti za účasti zástupcov všetkých dotknutých strán. Nemôže to byť iba iniciatíva ministerstva vnútra a ministerstva financií.
- **Kompetencie.** Jednoznačnejšie definovať kompetencie a na tomto základe dosiahnuť jednoznačné prerozdelenie kompetencií medzi mestá, obce, samosprávne kraje a štát. Odstrániť duplicitnosť kompetencií a neefektívnosť rozhodovania (to sa týka najmä kompetencií v oblastiach školstva, životného prostredia, dopravy a pozemných komunikácií, sociálnych vecí, vydávania záväzných stanovísk v oblasti územného plánovania či posudzovania vplyvov na životné prostredie). Vyriešiť vzťah medzi regionálnymi úradmi verejného zdravotníctva, vodného a odpadového hospodárstva, školskej správy a krajských samospráv.
- **Dane.** Odstrániť nestabilitu a závislosť príjmov, ktorá je založená len na zamestnanosti a výške príjmov fyzických osôb. Vytvoriť daňový mix pre samosprávy, ktorý bude pozostávať napríklad z viacerých daní: DPFO, DPPO, DPH, cestné dane. Na vyššie územné celky presunúť možnosť vyberať dane (napr. cestnú daň, daň z rozvoja) a rozhodovať o ich výške.
- **Prerozdelenie centrálne vyberaných daní.** Obmedziť kvantitatívne a posilniť kvalitatívne kritériá prerozdelenia daní smerom na samosprávy. Napríklad financovanie regionálnych ciest odráža dĺžku cestnej siete, ale nezohľadňuje intenzitu dopravy,

teda zaťaženie infraštruktúry (vyššie kapitálové výdavky aj údržba). Obdobne mzdy na školách neodrážajú situáciu v regiónoch.

- **Legislatíva.** Zavedenie skráteného územno-právneho a stavebného konania pre projekty strategického významu mimoriadnej finančnej hodnoty na pôde NR SR so zverejnením v Zbierke zákonov.

- **Územné plánovanie.** Posilniť kompetencie vyšších územných celkov pri tvorbe a implementácii územných plánov vo vzťahu k udržateľnej mobilite, kvalite ovzdušia, zníženiu dosahu zmeny klímy, ochrane vodných zdrojov a pôdy, ochrane prírodného bohatstva a k zabezpečeniu služieb vo verejnom záujme v oblasti školstva, životného prostredia, sociálnych vecí a zdravotníctva.

3. Podpora podnikateľskej činnosti na lokálnej úrovni

Východisko

Slovensko je charakterizované veľkými sociálno-ekonomickými rozdielmi. Jednostranné spoliehanie sa na zahraničné investície, na veľké infraštruktúrne projekty a centralizované poskytovanie služieb verejnosti, ako napríklad dostupnosť zdravotnej starostlivosti, tieto rozdiely ešte viac betónujú. Sociálnodemokratická politika by mala usilovať o vyrovnannejší regionálny rozvoj podporou podnikateľskej činnosti na lokálnej úrovni.

Opatrenia

- Na navrhovaní regionálnych rozvojových iniciatív sa musia podieľať relevantní regionálni a lokálni aktéri.
- Na podporu rozvoja menej rozvinutých regiónov sú dôležitejšie projekty menšieho a malého rozmeru, do ktorých sa zapoja lokálni hráči, ako projekty veľkého rozsahu.
- Podporovať lokálne a regionálne ekonomické iniciatívy, napr. malé a stredné podniky, sociálne podniky. Verejné inštitúcie pri verejnom obstarávaní by mali podporovať lokálnu environmentálne udržateľnú produkciu a prispieť k vzniku lokálnych dodávateľsko-odberateľských sietí.
- Podporu si vyžaduje decentralizovaná (lokálna) produkcia z OZE podľa lokálnych podmienok, ktorá by mohla využívať aj vlastnú lokálnu sieť.
- Okrem financovania obnovy domov z plánu obnovy a odolnosti, ktoré je nastavené na pomoc domácnostiam s vyššími príjmami, bude treba využiť Sociálny a klimatický fond podporujúci nízkopříjmové rodiny. Osobitný dôraz klásť na použitie

lokálnych firiem pri obnove.

- Aby sa stabilizovala populácia a ekonomická aktivita v menej rozvinutých regiónoch, je dôležité, aby sa v nich zachovali základné služby vo verejnom záujme: sociálne služby, vzdelávacie zariadenia a zdravotné služby. Pri posudzovaní ich zachovania nemôže byť kľúčová ekonomická efektívnosť („hodnota za peniaze“), ale spoločenská efektívnosť. Uchovať treba základnú zdravotnú starostlivosť (podľa toho dopracovať optimalizáciu siete nemocníc).
- Zachovať treba tiež dopravnú obslužnosť, základné poštové služby a pod.
- Podporiť treba aj potravinovú dostupnosť, najvhodnejšie z lokálnej produkcie. Návrhy, ako riešiť tzv. potravinové púšte, pripravilo Združenie miest a obcí Slovenska: www.zmos.sk/potravinova-dostupnost-na-vidieku-oznam/mid/419520/.html

4. Sociálne podnikanie

Východisko

Účelom sociálneho podnikania je dosahovanie pozitívneho spoločenského prínosu všade, kde na vyriešenie nejakého spoločenského (vrátane komunitného) problému neexistuje efektívnejšie riešenie. Potenciál sociálnych podnikov totiž spočíva aj v poskytovaní služieb, ktoré na miestnej úrovni nie sú dostupné, napr. predaj potravín a iných základných tovarov (tzv. potravinové púšte), verejná doprava (napr. školské autobusy, doprava za zdravotnou starostlivosťou), rozvod vody a kanalizácia, vzdelávanie či voľnočasové (výchovné, športové) aktivity pre deti a mládež. To, že absolútne prevažujú integračné sociálne podniky (99,6 % zo všetkých registrovaných sociálnych podnikov v SR), je zlyhaním doterajšieho štátneho systému podpory sociálneho podnikania.

Opatrenia

- Pre rozvoj sociálnej ekonomiky je potrebné prijať stratégiu a implementačné kroky v súlade s akčným plánom sociálnej ekonomiky Európskej komisie z decembra 2021.
- Vytvoriť integrované centrá podpory sociálnej ekonomiky a sociálnych inovácií na regionálnej úrovni, ktoré budú mapovať a analyzovať potreby, pre naplnenie ktorých je vhodné uplatňovať sociálne inovácie vrátane rôznych foriem sociálnej ekonomiky.
- Vytvoriť siete lokálnych a regionálnych aktérov zapojených do inovatívnych metód sociálneho a ekonomického rastu na miestnej a regionálnej úrovni.

- Využiť podporné programy financované zo štátneho rozpočtu, európskych štrukturálnych a investičných fondov a iných zdrojov (napr. EBOR, EIB) na realizáciu (najmä hospodárskych) sociálnych inovácií (podporujúce predovšetkým úvodné investície a s nimi súvisiace poradenstvo).
- Poskytovať štátnu pomoc a zjednodušiť verejné obstarávanie pre podporu sociálnej ekonomiky na miestnej a regionálnej úrovni, resp. podporiť vytváranie miestnych a regionálnych hospodárskych (dodávateľsko-odberateľských) sietí.
- Zabezpečiť vzdelávanie lokálnych a regionálnych aktérov (najmä samospráv) v oblasti sociálnych inovácií uplatniteľných pre nový rastový model na miestnej a regionálnej úrovni.

VI. PODNIKATEĽSKÝ SEKTOR V TRANSFORMAČOM PROCESE

Politika vlády voči podnikateľskému sektoru musí smerovať k tomu, aby ho podporovala v zelenej a digitálnej transformácii. Bez tejto transformácie podnikateľský sektor stratí svoju konkurencieschopnosť. O zelenej – vrátane energetickej – transformácii pojednáваме inde.

Podnikateľský sektor Slovenska je tradične závislý od exportu. Znamená to, že na jednej strane musí byť konkurenčne schopný presadiť sa na zahraničných trhoch, na strane druhej je citlivý na poruchy v zahraničných dodávateľsko-odberateľských reťazcoch a na geoeconomický vývoj, ako nás pandémie a najnovšie vojna na Ukrajine presvedčila.

Zraniteľnosť slovenského hospodárstva ďalej zvyšuje jeho nadmerná koncentrovanosť do niekoľkých odvetví a následne úzka exportná orientácia. Malá diverzifikovanosť a následne vysoká závislosť od jedného či dvoch exportných odvetví vystavuje hospodárstvo Slovenska značným rizikám, ako sú väčšia citlivosť na konjunktúrny cyklus, v automobilovom priemysle na riziko oneskoreného prechodu na elektromobily a pod. Export smeruje prevažne do štátov EÚ (80 %), z toho viac ako jedna pätina do Nemecka a desatina do Česka. Recesia nemeckej ekonomiky sa preto nemôže neodraziť aj na našom hospodárstve.

1. Konkurencieschopnosť podnikateľského sektora

Východisko

Podpora konkurencieschopnosti slovenského podnikateľského sektora v rebríčkoch konkurencieschopnosti, ako napr. Doing Business alebo Index ekonomickej slobody, sa redukuje na podmienky podnikania, ako vymožitelnosť práva, nízke daňové zaťaženie, flexibilné podmienky zamestnávania a pod. Najbližšie k nášmu chápaniu konkurencieschopnosti je Globálny index konkurencieschopnosti č. 4, ktorý publikuje WEF a ktorý meria faktory konkurencieschopnosti v období priemyslu 4.0 a všima si environmentálnu udržateľnosť a vytváranie rovnejšej spoločnosti. Sociálnodemokratický pohľad na konkurencieschopnosť podporuje udržateľnú konkurencieschopnosť, t. j. založenú na environmentálnej a sociálnej udržateľnosti, zahrnujúcej aj koncept „decent jobs“ alebo „good jobs“ a na inovačnej transformácii. Konkurencieschopnosť založená na súťaži ku dnu, resp. založená na environmentálnom, sociálnom a daňovom dumpingu, je už neudržateľná.

Napriek tomu, že mzdová kvóta, t. j. pomer mzdy ku HDP, bola u nás v roku 2019 od

EÚ 15 vzdialená iba o 6 percentuálnych bodov, naďalej sa nachádzame v pasci nízkych miezd. Je to dôsledok nášho modelu rastu. Správa Európskej komisie o Slovensku 2019 varuje, že reálna prax nereagovala na výzvy priemyslu 4.0 a zdá sa, že nová vlna automatizácie, robotizácie a digitalizácie produkcie zasiahne reálne fungovanie slovenských podnikov s výrazným oneskorením.

Podnikateľský sektor okrem toho musí prejsť zelenou transformáciou, aby splnil európske požiadavky na boj s klimatickými zmenami. Vlády sa budú snažiť internalizovať negatívne externality podnikateľskej činnosti, napr. emisie CO₂, zdaňovaním. Súčasťou bude musieť byť priemyselná stratégia zameraná na celý životný cyklus produktov (pozri cirkulárna ekonomika).

Opatrenia

Za kľúčové **faktory zvyšovania konkurenčnej schopnosti** SR je možné považovať:

- Vytvorenie prostredia na zvýšenie investícií do inovatívnych technológií a sektorov, do digitalizácie a automatizácie. Potrebný je väčší impulz zo strany štátu, napríklad prostredníctvom úľavy na dani z príjmov za splnenia určených podmienok.
- Na dosiahnutie zvratu v podnikovom výskume a inováciách intenzívnejšie využívať zdroje z Európskych štrukturálnych a investičných fondov (EŠIF) v rokoch 2021 až 2027 na základe schváleného strategického dokumentu RIS3 2027.
- Výraznejšie treba využiť súčasný systém daňovej podpory pre výskum, vývoj a inovácie v podnikovej sfére.
- Zameranie sa na posilnenie väzieb medzi vedeckou a podnikovou sférou a na zlepšenie využívania eurofondov na vedu a výskum.
- Zintenzívnenie činnosti Slovenského investičného holdingu pri podpore modernizačných a rozvojových projektov umožňujúcich reštrukturalizáciu chemického, farmaceutického a elektronického priemyslu, aby sa výraznejšie podieľali na diverzifikácii slovenského spracovateľského priemyslu.
- Vyčlenenie inovačnej kompetencie zo SEI a zriadenie novej samostatnej inštitúcie na podporu inovačného rozvoja.
- Podpora SARIO v postinvestorskej starostlivosti o významných investorov v SR pri ich nasmerovaní na zvýšení podielu na digitálnej a zelenej transformácii slovenského hospodárstva a pri umiestňovaní priamych investícií do regiónov východného a južného Slovenska. Kritériom už nemôže byť iba rast zamestnanosti.
- Pomoc pri znížení nákladov podnikateľskej sféry na energie podporou znižovania jej energetickej náročnosti, vlastnej produkcie energií z odpadu a z OZE a vytvorenie

vhodných legislatívnych podmienok na to. Využitie prostriedkov Environmentálneho fondu a európskych zdrojov. Pomoc s cenami energií nemôže byť trvalým riešením.

- Zameranie sa na podporu domácich firiem s cieľom posunúť ich nahor v hodnotových reťazcoch (zlepšenie fyzickej a digitálnej infraštruktúry, zlepšenie zručností a inovácií, prípadne zlepšenie inštitucionálneho rámca).

Zastavenie pokračujúceho odchodu kvalifikovanej pracovnej sily mladej a strednej generácie do zahraničia – najmä do Česka, ktorý dlhodobejšie ohrozuje konkurencieschopnosť slovenského hospodárstva. Ten sa nedá riešiť jednorazovými opatreniami. Nízky alebo stredný stupeň inovačného rozvoja v našom hospodárstve je príčinou nízkeho generovania nových pracovných, inžinierskych a sofistikovaných príležitostí v priemysle, vede a výskume, digitalizácii a informačných technológiách pre mladú generáciu a jedným z dôvodov jej odchodu do zahraničia. Nadväzujúcim dôvodom je úroveň vzdelania v SR.

- Zamerať sa na zásadný obrat vo vzdelávaní v SR na celej osi vzdelávacieho procesu. To si vyžiada obsahové, inštitucionálne a infraštruktúrne inovácie na prípravu konkurenčne schopných ľudských zdrojov už pre budúcu dekádu po roku 2030. (Podrobnejšie na inom mieste.)
- Podporiť návrat talentov zo zahraničia prezentovaním systémových motivačných faktorov, ktoré budú porovnateľné so zahraničnou konkurenciou: štátne a firemné štipendiá, finančné príspevky na štúdium na stredných a vysokých školách v SR, kvalitné materiálne a sociálne podmienky (budovy, učebne, internáty), moderné vyučovacie metódy, informačné technológie, inovácie, high tech, profesionálni lektori.

Pre funkčnosť opatrení vlády SR na podporu konkurencieschopnosti bude potrebné zásadne prehodnotiť a zmeniť niektoré strategické dokumenty doterajších vlád SR a posilniť niektoré inštitúcie. Rada vlády pre konkurenčnú schopnosť a produktivitu musí poskytovať objektívne a včasné informácie o vplyve vnútorných a vonkajších činiteľov na konkurenčnú schopnosť hospodárstva SR a odporúčania pre vládu SR a podnikateľskú sféru pre ich rozhodnutie o akčných opatreniach pre trvalú udržateľnosť konkurenčnej schopnosti SR.

- Revidovať Štatút Rady vlády pre konkurenčnú schopnosť a produktivitu SR ako koordináčneho orgánu vlády na zabezpečenie jednotného časového a vecného plnenia akcií na dosiahnutie základného cieľa konkurenčnej schopnosti SR. Tomu prispôbiť zloženia Rady, frekvenciu jej rokovaní, jej právomoci atď.
- Prehodnotiť Národnú stratégiu výskumu, vývoja a inovácií do roku 2030, ktorá bola schválená poverenou vládou, len formálne prerokujúcou 760 zásadných pripomienok a akčne neurčuje nástroje na zásadný obrat vo zvýšení inovačnej výkonnosti SR.
- Prehodnotiť Politiku zamestnanosti SR do roku 2030. Formulovať, ako dosiahnuť potrebnú štruktúru ľudských zdrojov na trhu práce z pohľadu dominantných činiteľov ovplyvňujúcich rast konkurencie schopnosti v hospodárstve SR.

- Prehodnotiť Národnú stratégiu digitálnych zručností SR a akčný plán do roku 2026 a niektoré čiastkové dokumenty, napríklad Desiatročný plán rozvoja prenosovej sústavy do roku 2033, ktorý by mal reagovať na zmenu energetického mixu na prenosy energií.
- Revidovať postavenie Útvaru hodnoty za peniaze pri posudzovaní rozvojových zámerov štátu smerujúcich k zvyšovaniu konkurenčnej schopnosti SR.

2. Digitálna transformácia a inovácie

Východisko

Digitálna transformácia má byť faktorom rastu konkurencieschopnosti slovenského hospodárstva. Slovensko v nej, žiaľ, zaostáva. Podľa Indexu digitálnej ekonomiky a spoločnosti (DESI) Európskej komisie spomedzi 28 štátov EÚ v roku 2022 bolo Slovensko na 23. mieste.

Podľa DESI podnikateľská sféra je pozadu za európskym priemerom v integrácii všetkých digitálnych technológií. Je to výsledok aj nízkej úrovne investícií do informačno-komunikačných technológií. Percento podnikov v SR s vysokým stupňom digitálnej intenzity v roku 2019 predstavovalo iba 18 %. Nižšia digitalizácia je aj faktorom zaostávania slovenského podnikového sektora za priemerom EÚ alebo Česka.

Opatrenia

- Zvýšiť investície do digitálnej infraštruktúry, za budovanie ktorej nesie zodpovednosť štát.
- Zvážiť znížovanie odvodového zaťaženia podnikateľskej sféry ako univerzálneho opatrenia. Oslabil by sa tak tlak na podnikateľskú sféru, ktorá využíva nízko platenú pracovnú silu a nebola by ekonomicky motivovaná nahradiť/doplniť ju digitálnymi technológiami, ktoré vyžadujú prvotné investície a následne vyššie kvalifikovanú a drahšiu pracovnú silu.

Digitálna transformácia kladie osobitné požiadavky na vzdelanie s cieľom zvýšenia digitálnych zručností a kompetencií pre digitálnu transformáciu. Hlavným predpokladom digitálneho vzdelávania je dosiahnutie digitálnych kapacít (digitálna infraštruktúra, učitelia pripravení používať digitálne technológie a pod.). Európska komisia 1. júla 2020 zverejnila Európsku agendu zručnosti. V rámci európskeho semestra sa monitoruje plnenie 4 indikátorov s cieľovou hodnotou v roku 2025. Jeden z indikátorov sa týka podielu obyvateľov vo veku 16 až 74 rokov, ktorí majú aspoň základné digitálne zručnosti. Cieľ je 70 %.

- Sústrediť sa na dosiahnutie nevyhnutných digitálnych kapacít na vzdelávacie účely.

- DobeŤnúť zameškané v digitalizácii verejnej správy, na ktorú sa prednostne zameriá Plán obnovy a odolnosti.

Podľa Innovation Scorebord 2023 patrí Slovensko iba medzi nízkych inovátorov (emerging inovators) s inovačnou výkonnosťou pod 70 % priemeru EÚ. Horšie ešte je, že skupinu miernych inovátorov nedobieha. Podľa EK „slabosti“ SR sú v nízkej job-to-job mobilite, v nízkych investíciách do výskumu a rozvoja v podnikateľskej sfére, v malej podpore vlády podnikovému R&D, v slabej podpore rizikového kapitálu, inovatívnosti malých a stredných podnikov, ale aj v poklese predaja inovatívnych produktov a v poklese doktorandských študentov.

- Vytvoriť podmienky na využívanie Európskeho investičného fondu, cieľom ktorého je investovať (primárne cez lokálnych, spravidla súkromných, sprostredkovateľov na Slovensku) do menšinových podielov v inovatívnych podnikoch (start-upov), vo väčšom rozsahu.
- Zintenzívniť činnosť Slovenského investičného holdingu (SIH) a osobitne podporiť Venture to Future Fund na podporu inovatívneho potenciálu poskytovaním kapitálového a kvázikapitálového financovania pre slovenské malé a stredné podniky.
- Zvážiť zriadenie Inovačného fondu na podporu vzniku vedeckovýskumných projektov v kľúčových sektoroch ekonomiky a na podporu inovačného ekonomického systému na národnej a regionálnej úrovni.

Slovenská inovačná a energetická agentúra bola zriadená v roku 1999 s hlavným zameraním na energetiku a energetickú efektívnosť a ako implementačná agentúra pre štrukturálne fondy EÚ. Od roku 2007 plní štátne úlohy v oblasti podpory inovácií, sleduje a vyhodnocuje inovačné aktivity na Slovensku a navrhuje opatrenia na ich podporu; od roku 2015 plní úlohy Technologickej agentúry v súlade so Stratégiou výskumu a inovácií pre inteligentnú špecializáciu Slovenskej republiky.

- Zvážiť zriadenie novej inštitúcie pre oblasť inovácií, integrovaného rozvoja vedy a výskumu (Národného inovačného centra) s cieľom prepojenia akademického, univerzitného a vysokoškolského výskumu s domácim rozvojovým aplikačným rozvojovým potenciálom, ktorá by mohla mať zastúpenie v regionálnych centrách.

Pozitívne možno hodnotiť, že malí a strední podnikatelia si môžu od 14. 8. 2023 podať žiadosť na podporu projektov spolupráce podnikateľských subjektov a vedeckovýskumných pracovísk, na pomoc pri inováciách a digitalizácii vo výške 15 000,- eur, z toho 85 % predstavuje nenávratná čiastka (tzv. digitálne a inovačné vouchery). Výzvy z Plánu obnovy a odolnosti majú alokované financovanie 20 miliónov eur a sú prístupné na webstránke Slovenskej výskumnej a inovačnej inštitúcie.

- Pokračovať v projekte a zvýšiť pomoc určenú na podporu inovácií.

3. Diverzifikácia a podpora exportnej schopnosti

Východisko

Málo diverzifikovaná je štruktúra slovenského priemyslu založená predovšetkým na automobilovom a elektrotechnickom priemysle. V štruktúre exportu z odvetvového hľadiska je na prvom mieste automobilový priemysel. Na jednotku jeho vývozu pripadá až 76 stotín jednotiek dovozu. To odráža rozsiahle medzinárodné dodávateľsko-odberateľské väzby tohto odvetvia, a to napriek tomu, že sa podarilo vybudovať značnú dodávateľskú sieť na Slovensku.

Prvky vysokej koncentrácie výroby sú charakteristické aj pre veľké poľnohospodárske podniky, v ktorých dominuje produkcia niekoľkých produktov (repka olejná, kukurica, obilie). Nízke zhodnotenie produkcie doma, vyčerpávanie pôdy a nutnosť používať rastúce množstvo umelých živín a pesticídov, zvýšené riziká dosahu klimatických zmien a pod. patria medzi dôsledky vysokej koncentrácie rastlinnej produkcie.

Vysoká koncentrácia v energetike a dlhé dopravné cesty zdražujú energie pre odberateľov – podniky i sektor domácností. Politika podpory takýchto tendencií brzdí nové trendy v rozvoji lokálnej energetiky, v produkcii tepla jeho odberateľmi a pod.

Naznačuje to, že nielen priemysel, no tiež iné odvetvia, aj keď v menšej miere, vyžadujú diverzifikáciu. Diverzifikáciu slovenského hospodárstva však nechápeme ako akékoľvek znevýhodňovanie existujúcich vysoko produktívnych segmentov hospodárstva, ale ako vytváranie priaznivých podmienok na vznik nových inovatívnych podnikov v celom hospodárstve, ktoré budú perspektívne konkurencieschopné a budú preto prispievať aj k diverzifikácii exportu priamo alebo sprostredkované cez dodávateľsko-odberateľské vzťahy.

Podpora diverzifikácie exportu (ako medzirezortného programu) by mala byť zameraná na väčšiu odvetvovú a geografickú diverzifikáciu. Inštitucionálne zabezpečenie vývozu poskytuje okrem MH SR, EXIM banka a SZRB a čiastočne SARIO, ktorá sa však predovšetkým stará o podporu vstupu zahraničných investícií.

Opatrenia

- Zriadiť funkciu ŠTAT na MH SR pre reštrukturalizáciu priemyslu, zahraničný obchod a proexportnú podporu. Do jeho/jej kompetencie by patrila aj zelená a digitálna transformácia priemyslu.
- Nahradiť pravidelne vypracúvanú koncepciu vonkajších ekonomických vzťahov (naposledy Koncepcia a ekonomickej diplomacie Slovenskej republiky na obdobie rokov 2022 – 2030) Exportným programom SR na roky 2024 – 2040 na základe

odvetvových priemyslových prognóz. Musí ísť o akčný plán zahrnujúci jednotlivé politiky a nástroje.

- Zvážiť vytvorenie osobitnej Agentúry pre podporu exportu v gescii MH SR (v Česku existuje od roku 1999 Czech Trade ako príspevková organizácia spadajúca pod Ministerstvo priemyslu a obchodu ČR) a postupné vytváranie jej zahraničných kancelárií vo vybraných exportných teritóriách. Merať ich výkonnosť uzatvorenými exportnými kontraktmi.
- Inštitút ekonomických diplomatov na MZV SR sa neukázal ako efektívny nástroj na podporu zahraničnoobchodných vzťahov. Dlhotrvajúci spor o jeho alokácii sa zrejme nerozriešil správne. Začleniť do kompetencie MH SR, resp. tam, kde bude mať svoju kanceláriu Agentúra pre podporu exportu, tak nebudú ekonomickí diplomati musieť byť vôbec.
- Zvážiť delimitáciu agendy cestovného ruchu (CR) z MDV SR do štruktúry MH SR.

VII. EURÓPSKE FONDY A ZAHRANIČNÉ GRANTY

1. Ako zlepšiť a zefektívniť využívanie európskych zdrojov

Východisko

Slovensko je v európskom rebríčku čerpania na 21. mieste a v dobiehajúcom programovom období má vyčerpaných len 75 % z celkovej eurofondovej obálky. Pritom európske prostriedky sú pri tlaku na verejné financie mimoriadne dôležitým zdrojom financovania investícií pri prechode na nový model rastu. SR má nevyčerpané ešte prostriedky z druhého programovacieho obdobia (ich úplná úroveň bude známa ku koncu roku), ktoré sa budú musieť vrátiť, resp. v prípade dohody s EK bude možné čerpanie zvyšnej sumy druhého obdobia vo výške 10 % na kompenzácie cien energií. Z nových eurofondov z tretieho programového obdobia na obdobie rokov 2021 – 2027 máme čerpať 13 mld. eur.

Meškanie v čerpaní prostriedkov Plánu obnovy je markantné hlavne v rezorte zdravotníctva a dopravy. Jedným z kľúčových meškajúcich projektov je elektrifikácia železničnej trate z Košíc do Bánoviec nad Ondavou: výstavba sa ešte nezačala a investor VOLVO má podmienku, že v rámci „zelenej transformácie“ prepravu elektromobilov bude realizovať výhradne po tejto trati. Stavebné rozhodnutie malo byť vydané už v roku 2022 a plánovaný termín ukončenia je do mája 2025.

Opatrenia

- Urýchlene pripraviť Akčný plán – inovovaný „SEMAFOR“ – reálneho stavu pripravenosti projektov Plánu obnovy podľa jednotlivých reforiem s uvedením konkrétnej rozpracovanosti a vecnej a časovej realizovateľnosti. Musí byť z neho zrejmé, či schválené reformy, mílniky a „cestovná mapa“ sú ešte realizovateľné aj vzhľadom na schvaľovací proces v NR SR, ktorý môže byť po voľbách rovnako či viac komplikovaný (neschválené zákony: o krajinnom plánovaní, zákon o zonácii národných parkov a iné). Mal by obsahovať aj plán kontroly a auditu využitia prostriedkov.

Čerpanie prostriedkov z európskych fondov a plánu obnovy komplikuje zložité verejné obstarávanie a komplikované a nadštandardné procesy nad rámec v európskej legislatíve, ktoré doslova brzdia umelo vytvorenými prekážkami pružné schvaľovanie projektov (norma pre verejné obstarávanie v Rakúsku má len 5 strán), zložité byrokratické a administratívne procedúry pri schvaľovaní Úradom pre verejné obstarávanie, problémy s vyvlastňovaním pozemkov, ktoré sú v štátnom záujme, nejasné územné plány vo väzbe na kataster, zdĺhavé vydávanie stavebných povolení a iné.

- Pripraviť moderný zákon o verejnom obstarávaní podľa vzoru Česka a Poľska, odstránenie nadštandardných byrokratických a administratívnych prekážok.
- Zamerať sa na výsledky. Podľa toho hodnotiť príslušné inštitúcie zodpovedné za využívanie EÚ fondov na ústrednej a novšie i regionálnej úrovni.

Dôvodom nízkeho čerpania je tiež centralizovaný prístup v riadení EÚ fondov a prostriedkov z Plánu obnovy a odolnosti. Konečne sa pristupuje k regionálnemu prístupu, t. j. o fondoch, ktoré sa majú alokovať v regiónoch, majú rozhodovať priamo regióny. Vznik regionálnych centier by mohol byť krokom vpred.

- Pripraviť nové kompetencie pre samosprávy na aktívne čerpanie eurofondov v ich ingerencii (17 % z eurofondov tretieho programovacieho obdobia) a zvýšiť podiel európskych zdrojov rozdeľovaných na regionálnej úrovni. Zamerať sa na rast funkčnosti regionálnych centier pri využívaní zdrojov z plánu obnovy, EÚ fondov a finančných nástrojov EÚ.

Čerpanie európskych prostriedkov na Slovensku zaostáva napríklad za Poľskom o takmer 20 percentuálnych bodov. Poľsku sa podarilo realizovať veľké infraštruktúrne projekty: moderné výskumné centrá, múzeá, postaviť pre Varšavu novú železničnú stanicu či vybudovať úplne nové moderné nemocnice.

- **Využívať praktické skúsenosti z efektívneho čerpania eurofondov v Česku, Poľsku, Rakúsku a pod.**

Problém s verejným obstarávaním ďalej komplikuje čerpanie európskych prostriedkov. Každá jednotka, ktorá využíva verejné zdroje, musí detailne poznať pravidlá verejného obstarávania a aplikovať ich.

- Pripraviť moderný zákon o verejnom obstarávaní a odstrániť nadštandardné byrokratické a administratívne prekážky podľa vzoru Česka a Poľska.
- Zvážiť vytvorenie regionálnych úradov verejného obstarávania ako výkonných orgánov, ktoré by vykonávali verejné obstarávanie (prípadne za odplatu) pre svojich klientov a v súčinnosti s nimi.
- Pripraviť sa na využitie Sociálneho a ekologického fondu v rámci Fit for 55.

2. Efektívnejšie využívanie grantov EHP a Nórska

Východisko

Nórsko, Island a Lichtenštajnsko ako nečlenské štáty EÚ poskytujú od roku 1994 prostredníctvom grantov Európskeho hospodárskeho priestoru (EHP) a Nórska finančné

príspevky tým krajinám EÚ, ktorých HDP na obyvateľa je nižší ako 90 % priemeru EÚ. SR bolo alokovaných 113,1 milióna eur; štátny rozpočet sa na financovaní podieľa 15 %. V rámci Finančného mechanizmu EHP (FM EHP) a Nórska sú financované programy v niekoľkých prioritných oblastiach, napr.: inovácie, výskum, vzdelávanie; sociálna inklúzia, zamestnanosť mladých a odstraňovanie chudoby; životné prostredie, energetika a zmena klímy; kultúra, občianska spoločnosť, dobrá správa vecí verejných, základné práva a slobody a spravodlivosť. Správcami programov zodpovednými za ich prípravu a implementáciu sú Ministerstvo investícií, regionálneho rozvoja a informatizácie SR (MIRRI), Ministerstvo životného prostredia SR, Výskumná agentúra, Úrad pre finančný mechanizmus a Nadácia Ekopolis. Za celkové riadenie FM EHP a Nórska zodpovedá Národný kontaktný bod (NKB), ktorým je na Slovensku od októbra 2020 MIRRI (predtým Úrad vlády SR).

Opatrenia

- Zefektívnenie národnej legislatívy a prehodnotenie zákonných obmedzení vyplývajúcich z národnej legislatívy k implementácii programov podporených z grantov (najmä zákon č. 357/2015 Z. z. o finančnej kontrole a audite). Množstvo zákonných požiadaviek je nad rámec pravidiel implementácie programov, čo závažným spôsobom prekáža čerpaniu alokovaných finančných prostriedkov.
- Zvýšenie kapacity na vykonávanie kontrol verejného obstarávania. Ich nedostatok ovplyvňuje rýchlosť realizácie projektov, vedie k oneskoreniam a neoprávneným výdavkom.
- Úspešnú realizáciu projektov ohrozuje aj výrazný nárast trhových cien energií, stavebných materiálov, zariadení a stavebných prác. Riešením je realokácia nevyčerpaných finančných prostriedkov medzi programy realizované v SR.
- Posilnenie záujmu a motivácie predkladateľov projektov o ich realizáciu.
- Zvýšenie celkového povedomia širokej verejnosti o možnostiach, výsledkoch a vplyve grantov. Prostredníctvom efektívnej komunikácie podpora rozvoja partnerstva medzi slovenskými a donorskými štátnymi subjektmi.

VIII. BOJ S KLIMATICKÝMI ZMENAMI

1. Boj s klimatickými zmenami a európska zelená politika

Východisko

Európa a Slovensko sa budú musieť vysporiadať s čoraz častejšími a náročnejšími výzvami spôsobenými zmenami klímy a ich vplyvom na náš každodenný život.

Európska zelená dohoda je nástroj ako čeliť daným výzvam a premeniť ich na príležitosti. Musíme však prijať politické rozhodnutie, ako rýchlo a účinne začneme realizovať zelenú transformáciu a kedy sa staneme uhlíkovo neutrálnym štátom, aby sme pomohli udržať nárast globálnej teploty výrazne pod 2 °Celsius a ak je to možné, nepresiahnuť 1,5 °Celsius v porovnaní s predindustriálnou úrovňou. Riešením sú mitigačné, t. j. zmiernujúce a adaptačné opatrenia. Nový balík politických iniciatív EÚ Fit for 55 je konkretizáciou Zelené dohody, do napĺňania ktorých by sa mal zapojiť každý štát EÚ.

Opatrenia

Adaptácia na klimatické zmeny. Koordinácia medzi rezortmi navzájom a odbornými organizáciami v boji proti klimatickým zmenám je neuspokojivá. Politiky a legislatívne opatrenia, ktoré sú pre adaptačné opatrenia kľúčové, nie sú funkčné bez správnej implementácie spolu s mechanizmom kontroly, ktorý sa na Slovensku veľmi zanedbáva a bez dôrazného vymáhania zákonov a nariadení. Nevyhnutné budú zmeny v legislatíve, manažmente implementácie a spolupráca so samosprávami.

- Čerpanie dostupných prostriedkov zo zdrojov EÚ a spolufinancovanie zo štátneho rozpočtu je problematické. Je potrebné zvýšiť podporu adaptácie na zmenu klímy ako investične náročnej priority z verejných i súkromných zdrojov a vytvoriť preto primerané motivačné (napr. daňové) opatrenia.
- Zákon o územnom plánovaní upraviť tak, aby jednoznačne stanovil právomoc samosprávy určiť na svojom území požiadavky na stavby nad rámec základných požiadaviek a podmienky, za ktorých tak samospráva môže urobiť. Samosprávy by tak mohli určiť, aby výstavba na ich území bola prispôbená novým klimatickým podmienkam (pasívna ochrana pred prehrievaním v podobe zelených striech, hospodárenie s vodou a dažďovou vodou a pod.).
- Adaptačné opatrenia na zmeny klímy sa musia implementovať na území samospráv. Ide o opatrenia proti:
 - vlnám horúčav: výsadba stromov a podpora vodných plôch v meste, lesoparky, a starostlivosť o ne, orientácia stavieb na juh, svetlé farby na budovách, vonkajšie

tiernenie okien, zateplenie budov, ochladzovanie interiérov a nútené vetranie,

- extrémnym úhrnom zrážok: protipovodňová ochrana sídel, záchyty vody, riešenia pred eróziou pôdy, v tejto súvislosti postupne likvidovať investičný dlh š.p. Vodohospodárska výstavba

- suchu: minimalizovať podiel nepriepustných povrchov a nevytvárať nové nepriepustné plochy v urbanizovanom území sídla, podporovať a zabezpečiť opätovné využívanie zrážkovej a odpadovej vody, zabezpečiť racionalizáciu využívania vody v budovách a využívanie odpadovej „sivej vody“,

- extrémnemu vetru (víchrice, tornáda): opatrenia proti veternej erózii, napríklad ochranou a výsadbou vetrolamov a živých plotov, zabezpečiť a podporovať výsadbu drevín mimo zastavaného územia sídel.

FIT for 55 a dôsledky reformy ETS na dopravu a bývanie: využitie Sociálneho klimatického fondu

Súčasťou balíka opatrení vo Fit for 55 je reforma ETS (Emission Trading System). Sociálno-klimatický fond je novým nástrojom na finančnú podporu podnikov a ľudí, ktorých najviac zasiahne zavedenie nového systému obchodovania s emisiami pre sektor budov, odvetvie cestnej dopravy a pre palivá z ďalších odvetví. Úlohou fondu bude pomôcť v boji proti energetickej chudobe a zlepšiť prístup k mobilite a k bezemisnej doprave. Predpokladá sa, že v období rokov 2027 – 2033 sa vyberie na emisných povolenkách z ETS2 viac ako 1,5 miliardy eur. Spolu s nutnosťou 25 % kofinancovania bude mať Slovensko k dispozícii takmer 2 miliardy eur na opatrenia proti energetickej a dopravnej chudobe.

Slovensko nemá vytvorenú žiadnu definíciu prepravnej/dopravnej chudoby a ani definíciu energetickej chudoby. Na riešenie problému je ich ukotvenie v legislatíve dôležitou súčasťou. Dosiahneme tak identifikovanú skupinu ľudí a domácností, ktoré bez pomoci od štátu nedokážu riešiť zlepšenie kvality bývania a prístup k mobilite.

Energetická chudoba

V rámci Európy je Slovensko krajinou s najvyšším podielom výdavkov na energie k disponibilným príjmom. Jedným z kľúčových dôvodov je výška príjmov a ďalším je nedostatočná energetická efektívnosť budov na bývanie. Náš bytový fond je tvorený staršími a (nedostatočne) rekonštruovanými budovami, ktoré sú energeticky náročné. S energetickou chudobou súvisí aj problém vykurovania obydľí nevhodnými palivami (uhlie, mokré drevo, odpad), čo má tiež vážne sociálne i environmentálne dosahy. Cena energií (plyn, elektrina) pre domácnosti na Slovensku je pritom vďaka dotačnej pomoci štátu pod európskym priemerom.

Pre vhodné nastavenie a fungovanie Sociálno-klimatického fondu odporúčame:

- zvýšiť energetickú efektívnosť a zaviesť opatrenia spojené s úpravou obydľí. (Obnov dom light),
- zlepšiť vybavenosť obydľí z hľadiska zariadení a infraštruktúry využívaných na dodávanie energie (výmena kotlov, pripojenie k OZE),
- zaviesť priamu pomoc domácnostiam vystavených energetickej chudobe a pracovať s touto formou opatrení (priama dočasná finančná podpora),
- zlepšiť spoluprácu rôznych aktérov, profesií a aj škôl vychovávajúcich odborníkov pre obnovu domov a vytváranie nových inštitucionálnych riešení.

Dopravná chudoba

Cestná doprava je zodpovedná za 16,9 % celkových emisií CO² na Slovensku, kde až 55 % emisií pochádza z osobných automobilov. Emisie v cestnej doprave aj naďalej z roka na rok stúpajú, čo ohrozuje dosahovanie klimatických cieľov EÚ v budúcnosti. Zanedbávanie investícií do verejnej hromadnej dopravy, napr. železničnej dopravy, má za následok zhoršovanie dopravných služieb, osobitne zaťažuje nízkoprijemové skupiny, ktoré tak upadajú do dopravnej chudoby.

Zdrojom údajov, na základe ktorých sa dajú robiť medzinárodné porovnania o dopravnej chudobe, je EU SILC zisťovanie. Bude však potrebné osoby žijúce v dopravnej chudobe identifikovať presnejšie.

Nízkoprijemové domácnosti v okrajových a (verejnou dopravou) menej prístupných oblastiach môžu byť najviac postihnutými a zraniteľnými skupinami. Neexistenciou dostatočnej verejnej dopravy, ktorá by zabezpečila prepojenie všetkých obcí s centrami – okresnými či krajskými mestami, kde sú sústredené pracovné príležitosti, školy a zdravotná starostlivosť, trpí aj dostupnosť nízkoprijemových rodín k týmto službám.

- Dôraz musí byť kladený na verejnú – hromadnú – dopravu, nie na podporu individuálnej dopravy. Prehodnotiť treba podmienky, za ktorých sa môžu náklady spojené s kúpou a prevádzkou osobného vozidla odpísať z daňového základu. Opatrnejšie pristupovať k podpore nákupu elektrických automobilov pre individuálnu dopravu, ktorá je zatiaľ cenovo dostupná iba pre vyššie príjemové skupiny.
- Rozširovať sieť cyklistických chodníkov, ktorá by zabezpečila bezpečný a lacný cestovný prostriedok podporená zdieľanými bicyklami, ktoré by boli k dispozícii na najfrekventovanejších dopravných uzloch.

IX. EKONOMICKÉ RIADENIE EUROZÓNY

Východisko

Kritické hlasy už pri vzniku Európskej hospodárskej a menovej únie upozorňovali na jej nekompletnosť: vznikla bez svojich základov politickej a fiškálnej únie. Politická únia je evidentne vzdialená budúcnosť, no aj vznik fiškálnej únie, v ktorej by úniijná inštitúcia rozhodovala o daniach a hlavných výdavkoch, v ktorej by sa zdieľali riziká a pod., je dlhodobou záležitosťou.

V súčasnosti členské štáty eurozóny čelia najväčším výzvam od zavedenia eura. Za posledné viac ako tri roky členské štáty eurozóny boli vystavené trom reálnym systémovým šokom z vonkajšieho prostredia (covid-19, ruská invázia na Ukrajinu s jej zásadným dosahom na trh, energetické zabezpečenie krajín EÚ a čoraz intenzívnejšie a pokračujúce devastujúce dôsledky klimatickým zmien a zmien prírodných podmienok). Preto pred členskými štátmi eurozóny stojí neodkladná úloha pokračovať a ukončiť začatý proces prehĺbenia Európskej hospodárskej a menovej únie.

V praxi to znamená dokončiť proces architektúry fiškálnej a finančnej únie, podmienenosť politickou úniou nerozoberáme). „Dokompletovanie“ menovej únie je postupný proces, ktorý – ako sme svedkami – môžu urýchľovať krízy. Finančná kríza 2007/8 bola impulzom k vzniku bankovej únie otvorenej aj pre nečlenov eurozóny. Dodnes v nej nie je dokončený tretí pilier – európsky systém ochrany vkladov (EDIS). Pandemická kríza bola impulzom k vzniku finančného nástroja založeného na spoločnom dlhu na financovanie plánu obnovy a odolnosti (Recovery and Resilience Facility (RRF)) a v jej dôsledku sa využila úniková klauzula v Pakte stability a rastu. Energetická kríza uvoľnila pravidlá štátnej pomoci. Klimatická kríza – najdôležitejšia zo všetkých a s ňou napr. nutnosť zelenej transformácie, novej zelenej priemyselnej politiky a pod., – paradoxne zatiaľ nevedla k dohode, ako v reforme riadenia eurozóny pokračovať. Okrem toho RRF je iba dočasný ad hoc nástroj. Od budúceho roku sa pravdepodobne nebude môcť aplikovať ani úniková klauzula.

Diskusia o reforme riadenia eurozóny, ktorá začala takmer pred 3 rokmi, sa zatiaľ omnoho ďalej neposunula. V platnosti zostávajú pravidlo dlhu (60 % HDP) a deficitu 3 % HDP, ale nový je návrh umožniť individuálny prístup k redukcii dlhu. V prípade dlhu presahujúceho 60 % členské štáty by si mohli zvoliť vlastný spôsob jeho redukcie v časovom horizonte 10 rokov.

V súčasnosti naďalej pretrvávajú problémy s udržateľnosťou verejných financií. Negatívny demografický trend, nižšie tempo hospodárskeho rastu, nepredvídané zvýšené výdavky na klimatické zmeny, obranu a celkovú transformáciu na zelenú, digitálnu a sociálne spravodlivú ekonomiku výraznou mierou ovplyvnia udržateľnosť verejných financií.

Pre stabilné fungovanie Európskej hospodárskej a menovej únie je potrebné vytvoriť a implementovať inštitucionálny a legislatívny rámec, ktorý zabezpečí udržateľnosť verejných financií. Aj napriek prijatému a v praxi implementovanému Paktu stability a rastu (PSR) a uskutočneným piatim revíziám PSR sa nepodarilo dosiahnuť strednodobú udržateľnosť verejných financií v niektorých vybraných štátoch eurozóny, hlavne v prípade nepredvídaných reálnych šokov z vonkajšieho prostredia. Pripravovaný nový inštitucionálny a legislatívny rámec pre strednodobú fiškálnu udržateľnosť by mal byť orientovaný na zodpovedný a záväzný prístup na národnej úrovni plniť stanovené a prijaté kritériá pre verejný dlh a deficit.

- Podporiť návrh Európskej komisie umožniť štátom väčšiu flexibilitu pri znižovaní dlhu a zároveň zvýšiť vymáhateľnosť dodržiavania individuálneho plánu redukcie dlhu.
- Vzhľadom na zložitý a nepredvídaný vývoj spojený s vysokou mierou ekonomickej a geoeconomickej neistoty spojený s prebiehajúcim procesom fragmentácie svetovej ekonomiky vytvoriť Európsku fiškálnu radu (European Fiscal Board).
- Podporiť stanovisko niekoľkých štátov (napr. Francúzska a Talianska) vytvoriť fond na báze spoločného dlhu a nových európskych daní ako nový trvalý finančný nástroj EÚ na zelenú transformáciu.
- Podporiť diskusiu o nových vlastných zdrojoch EÚ, ktoré by mohli postupne nahrádzať dominantné financovanie rozpočtu EÚ z národných príspevkov. Táto diskusia mešká.

Fragmentácia bankového sektora v štátoch eurozóny nevytvára dostatočný priestor na poskytovanie finančných zdrojov podnikateľským subjektom v porovnaní s najväčšími zahraničnými konkurentmi. Preto dokončovanie bankovej únie je základným pilierom fungovania finančnej únie.

- Podporiť dokončenie architektúry bankovej únie. V tomto kontexte bude potrebné ratifikovať novelu pre Európsky stabilizačný mechanizmus (European Stabilization Mechanism), ktorý bude mať vplyv na fond pre riešenie problémov bánk (Single Resolution Fund) vrátane fondu na poistenie vkladov (Deposit Insurance Fund).

Ukončenie procesu architektúry finančnej únie predpokladá okrem dokončenia bankovej únie aj vznik kapitálovej únie. Dobré fungujúci kapitálový trh vytvára priaznivé podmienky na plynulé financovanie podnikateľského prostredia a osobitne malého a stredného podnikania. To si však vyžiada pripraviť legislatívny rámec pre nefinančné inštitúcie, ktoré poskytujú finančné zdroje podnikateľským subjektom a nie sú pod bankovým dohľadom.

- Podporiť posilnenie regulácie tieňového bankovníctva (shadow banking) v EÚ.

Európska centrálna banka zohrala v predchádzajúcej kríze menovej únie (roky 2010 – 2012) kľúčovú úlohu pri stabilizácii spoločnej meny. Podobne pomohla prekonať negatívny dosah pandemickej krízy prostredníctvom Pandemického núdzového programu nákupu aktív (PEPP). Zaujatosť inflačnou krízou a osobitne rozhodovaním o zvyšovaní úrokovej sadzby odsúva nabok diskusiu o revízii mandátu ECB.

- Podporiť stanovisko, podľa ktorého ECB má vo svojej politike vo väčšom rozsahu prihliadať nielen na cenovú stabilitu, no aj na ďalšie faktory (okrem finančnej stability na zamestnanosť, klimatické zmeny) v súlade s jej dvojitém mandátom zakotveným v Európskej zmluve.

X. AKÝ ŠTÁT?

1. Ľudské práva ako základ sociálnodemokratickej politiky

Východisko

Ľudské práva sa na Slovensku často chápu v redukovanej podobe ako „občianske“ práva – sloboda prejavu, volebné právo, práva menších a práva žien. Aj tieto sú pod neustálymi politickými útokmi ultrakonzervatívnych a krajne pravicových strán, predovšetkým práva žien zaobchádzať so svojím telom a práva LGBTI osôb. Na druhej strane úplne abscentuje chápanie sociálnych, ekonomických a kultúrnych práv, ako aj tzv. práv solidarity ako skutočných ľudských práv.

Ľudské práva sú zakotvené v Charte ľudských práv OSN. Orgány OSN (napríklad Výbor OSN pre ekonomické, sociálne a kultúrne práva) pravidelne monitorujú dodržiavanie ľudských práv pokrytých ľudskoprávnymi zmluvami a vypracúvajú detailné, konkrétne odporúčania pre každý jeden štát. Členské štáty by ich už „len“ mali implementovať.

Otázka nedostatku financií na ľudskoprávne ciele (napr. prístup k zdravotnej starostlivosti alebo k vzdelaniu) je teda otázkou ľudských práv: v 21. storočí by sme mali byť schopní prikročiť k takému prerozdeleniu vytvorených zdrojov, ktoré by zabezpečilo dôstojný život každého človeka.

Krátkodobé opatrenia:

- Pri schvaľovaní politických programových návrhov, legislatívnych návrhov (zákonov a vyhlášok) nezohľadňovať len rozpočtový dosah, dosah na podnikateľskú sféru a pod., ale aj/v prvom rade ľudskoprávny dosah.
- Implementovať odporúčania orgánov OSN týkajúce sa ľudských práv.
- Definovať chudobu ako viacnásobné porušenie ľudských práv a vytvoriť stratégiu boja proti chudobe a jej predchádzaniu vo všetkých jej podobách.
- Zastaviť porušovanie Zákonníka práce zamestnávateľmi. Posilniť postavenie inšpektorátov práce a sprísniť tresty pre zamestnávateľov, ktorí Zákonník práce porušujú.
- Skokovo zvýšiť životné minimum, aby pokrývalo základné životné potreby. (Podrobnejšie rozvedené na inom mieste.)
- Zvýšiť sociálnu pomoc a podporiť sociálne služby pre nízkoprájmové domácnosti a znevýhodnené osoby.

- Odmietnuť podporu fašizmu a rasizmu vo všetkých formách, predovšetkým z úst verejne pôsobiacich osôb. Posilniť kapacity súdov a orgánov činných v trestnom konaní, aby takéto konanie prísne trestali.
- Garantovať právo na rodinu aj LGBTI osobám.
- Pri pohybe cez územie krajiny alebo pobyte v nej zabezpečiť migrantom základný štandard, pri definovaní a vymáhaní jasných pravidiel a povinností tak slovenských úradov, ako aj migrantov. Vidieť v migrantoch a migrantkách najmä ľudí.

Dlhodobejšie opatrenia

- Posilniť výstavbu nájomného a sociálneho bývania. Právo na bývanie je súčasťou Európskej sociálnej charty, ktorú sme ratifikovali s výnimkou práva na bývanie. Dokončiť ratifikáciu Charty.
- Zasadit' sa za zavedenie etických a environmentálnych štandardov pracovných podmienok pri dovoze tovaru do Európskej únie na predchádzanie, o. i. zneužívania práce ľudí a detí v krajinách tzv. tretieho sveta.
- Investovaním do ochrany životného prostredia, do verejnej dopravy a cyklodopravy, znižovaním emisií, zatepľovaním a rekonštrukciou verejných budov, podporou tzv. zelenej energie, zazeleňovaním miest, zadržiavaním vody v krajine či podporou lokálneho poľnohospodárstva znižovať všetky formy chudoby: energetickej, dopravnej, environmentálnej, príjmovej a majetkovej.

2. Funkčnejší a demokratickejší štát

Východisko

Vládnutie (governance) na centrálnej úrovni (no aj na úrovni samosprávnych krajov, miest a obcí) je predmetom odôvodnenej kritiky. Kritizuje sa neprofesionalita štátnych zamestnancov, neochota riešiť veci, veľká byrokracia, absencia systematického zberu a využitia dát pri tvorbe aj implementácii verejných politík, rezortizmus, nízka transparentnosť vládnutia, neuspokojivá úroveň e-governmentu, nízka účasť ľudí na spravovaní štátu a pod.

Opatrenia

Prijatím nového zákona o štátnej službe č. 55/2017 Z. z. sa mali posilniť princípy politickej neutrality, profesionality, stability a efektívneho riadenia štátnych zamestnancov. K nedodržiavaniu zákona o štátnej službe dochádzalo aj v minulosti, no počas predchádzajúceho volebného obdobia porušovanie viacerých princípov zákona o štátnej službe výrazne oslabovalo výkonnosť štátnej služby.

- Odpolitizovať štátnu správu a dôsledne dodržiavať zákon o štátnej službe. Bez toho nemôžeme čakať návrat profesionality a odbornosti na ministerstvá a do ďalších orgánov štátnej správy. Úrad vlády a Rada pre štátnu službu zrejme nedokážu dohliadať na dodržiavanie zákona, ako sa pôvodne predpokladalo pri vzniku Úradu pre štátnu službu, ktorý bol v roku 2006 zrušený.
- Zamerať sa na efektívnosť štátnej správy, na výsledky, nielen na procesy. To bude znamenať aj menej byrokracie.

K nízkej efektívnosti vládnutia v SR prispieva vysoký rezortizmus. Má viacero príčin. S výnimkou jednej vlády v histórii SR všetky vlády boli koalíčnými vládami. V dôsledku toho sa rozdeľovali ministerstvá medzi politické strany, ktoré často viac ako plnenie programového vyhlásenia vlády presadzovali vlastné stranícke ciele. Druhou príčinou je spôsob rozdeľovania rozpočtových zdrojov, ktoré stavia rezorty proti sebe. Reforma riadenia financií začiatkom nového tisícročia zaviedla programové rozpočtovanie, ktoré umožňovalo formulovať aj medzirezortné programy. K tomu zrejme nedošlo. Tretím dôvodom je, že vlády nedostatočne definujú svoje priority na úrovni vlády a osobitne na úrovni rezortov.

- Obmedzovať rezortizmus, motivovať rezorty k spolupráci pri plnení priorít vlády.
- Priblížiť služby štátu k občanovi prostredníctvom centrálného online portálu a jeho mobilnej aplikácie. Pobočková sieť Slovenskej pošty by mala poskytovať prístup k on-line portálu štátu pre tých občanov, ktorí k nemu nemajú iný prístup. Zachovanie služieb Slovenskej pošty ako služby vo verejnom záujme, pre ktorú nemôže byť primárny princíp ekonomickej efektívnosti, je toho nevyhnutným predpokladom.
- Presadzovať projekt e-Občan: skutočne funkčné e-doklady, dátové schránky, e-podpisy.
- Zvýšiť transparentnosť vládnutia. Domáhanie sa informácií podľa zákona o slobodnom prístupe k informáciám je často bezúspešné.

Pandemická kríza a začiatok vojny na Ukrajine viedli k mimoriadnym režimom spravovania spoločnosti, napr. k vyhlasovaniu núdzového stavu (do 23. 2. 2022), mimoriadnej situácie (zrušená 15. septembra 2023), ktoré mali určitý vplyv na realizáciu demokratických práv. Nevyhnutné bude prijať opatrenia, ktoré však demokratické práva pri spravovaní vecí verejných posilnia.

- Organizovať verejné diskusie k zásadným rozhodnutiam štátu.
- Posilniť inštitút referenda, aby sa referendum stalo aj finančne dostupnejšie, umožniť/pripraviť e-Referendum a e-volby prostredníctvom e-služieb štátu bez návštevy volebnej alebo referendovej miestnosti.

- Pripraviť zmenu volebného zákona. Posilniť zastúpenie regiónov v NR SR si vyžiada zmenu volebného zákona z jedného volebného obvodu na viacobvodový, prípadne aj iné zmeny.
- Pri alokácii verejných zdrojov aspoň na miestnej krajskej úrovni posilniť participatívny rozpočet.

3. Právny štát

Východisko

Z hľadiska pilieru sociálnodemokratickej politiky, ktorým je zápas za sociálnu spravodlivosť, treba pripraviť aj reformu, ktorá by viedla k posilneniu právneho štátu, vlády zákona a zákonnosti vo všetkých oblastiach života.

Aj v dôsledku mimoriadnych udalostí ako pandemická kríza, vojna na Ukrajine a prijatých mimoriadnych opatrení (núdzový stav, mimoriadna situácia), vnútorných sporov v tretej zložke moci (napr. medzi generálnou prokuratúrou a ÚŠP či v Súdnej rade), konflikte medzi povereným ministrom vnútra a prezidentom policajného zboru, pochybnostiam o nadužívaní inštitútu kajúcnika a pod. vznikla diskusia o úrovni nášho právneho štátu.

Prispeli k tomu i časté novelizácie Ústavy SR, ktoré ohrozili rigiditu Ústavy SR, jej rozdielne interpretácie (napr. o čom môže rozhodovať poverená vláda bez dôvery) a pod. Je prirodzené, že Ústava SR si po 30 rokoch fungovania demokratického štátu vyžaduje korekcie a doplnenia ako dôsledok overovania jej efektívnosti ako základného zákona upravujúceho pomery mocenského režimu štátu. Najväčšie nedostatky a medzery sú v ústavnom pokrytí toho, čo by sme mohli charakterizovať ako nepredvídané, resp. krízové momenty vo výkone štátnej moci. Korekcie Ústavy SR však nemôžu byť výsledkom ad hoc účelových zásahov.

Novelizovať bude treba Trestný zákon a uviesť do praxe nové ustanovenia Trestného poriadku.

Opatrenia

Ústava Slovenskej republiky sa stala obeťou narastajúceho počtu novelizácií a stráca sa pôvodný rešpekt k jej obsahu. Často pritom ide o operatívne prijímané novely bez zvažovania možných následkov.

- Ustanoviť osobitnú komisiu NR SR na preskúmanie tých častí Ústavy SR, v ktorých sa ukázali „krízové medzery“ vrátane vypracovania návrhov riešenia tých prípadov vo výkone štátnej moci, ktoré sa v priebehu jej výkonu ukázali ako nedostatočné. Ako

východiskový materiál môže slúžiť analýza PF UK *Ústavný systém Slovenska počas krízových situácií: Možnosti, limity, riešenia*.

- V snahe vrátiť Ústave SR väčšiu rigiditu a neohrozovať ju účelovými zásahmi bude treba zvýšiť kvórum tak, aby na jej prijatie či zmenu bol potrebný súhlas nie trojpätinovej, ale aspoň dvojtretinovej väčšiny všetkých poslancov NR SR.

Demokratickú legitimitu vláde dáva NR SR. Vláda bez dôvery by sa mala riadiť novelou ústavy č. 356/11 Z. z. prijatou po vyslovení nedôvery vláde I. Radičovej v roku 2011, ktorá vyvoláva mnohé otázky.

- Zrušiť novelu ústavy č. 356/11 Z. z. a hľadať iné riešenie.

Vzhľadom na to, že nemáme senát, ani iný typ druhej komory parlamentu, považujeme nízku právomoc prezidenta pri vracaní ústavného zákona alebo zákona s pripomienkami za nepostačujúcu.

- Zvážiť zvýšenie kvóra na prelomenie vráteného zákona prezidentom tak, ako to bolo pred novelizáciou ústavy.

Najznámejším nedostatkom tvorby práva sa stal vysoký počet **skrátенých legislatívnych konaní (SLK)**. Obchádza sa riadne medzirezortné pripomienkové konanie, účasť sociálnych partnerov, občianskej spoločnosti a občanov na ich posúdení.

- Zvýšiť kvórum na schválenie zákona v prípade SLK, prípadne aj ústavnou väčšinou.

Vážnym problémom je situácia v **Súdnej rade SR**. Hoci by malo ísť o orgán sudcovskej samosprávy, už spôsob jej kreovania umožňoval jej politizáciu. Zástupcovia sudcov tvoria len polovicu z jej členov, druhú polovicu politickí nominanti.

- Upraviť pomer členov tak, aby väčšinu aspoň 12 členov tvorili zástupcovia sudcov a max. 6 politickí nominanti. Zrušiť účasť troch členov za vládu.

Rastie kritika trestného práva pre drakonické tresty, ktoré sú tvrdšie než v iných štátoch EÚ. Sociálnodemokratický prístup si vyžaduje po tridsiatich rokoch skúseností s Trestným zákonom prehodnotiť jeho inštitúty, ducha aj literu tak, aby zodpovedal najpokrokovejším humanistickým hodnotám. Počas núdzového stavu si nevhodnosť **vysokých trestných sadzieb** uvedomila aj verejnosť. Slovensko má v dôsledku toho jeden z najvyšších počtov väzňov na počet obyvateľov v EÚ.

- Humanizovať prísne ustanovenia Trestného zákona. Nanovo určiť spoločenskú závažnosť jednotlivých trestných činov a v nadväznosti na to znížiť vysoké sadzby trestov odňatia slobody za jednotlivé trestné činy. Vzorom pri ich výške by mohli byť susedné štáty, napr. ČR.

- Prejsť od represívneho systému väzenia k výchovnému a k následnej resocializácii odsúdených.

Po tom, čo množstvo nálezov ÚS SR potvrdilo porušovanie **práv osôb vo väzbe**, prišlo k zmene Trestného poriadku. Napriek tomu treba ďalej garantovať, aby sa väzobné stíhanie nezneužívalo ako nátlakový prostriedok na priznanie a spoluprácu.

- Nevyhnutná je humanizácia podmienok vo väzbe a zavedenie veľkorysejších odškodnení pri nezákonných väzobných stíhaniach. Odškodnenie musí zodpovedať škodám na porušení spoločenského kreditu a osobnostnej integrity poškodeného.

Vážnym zásahom do prezumpcie neviny a ďalších práv obvinených osôb sú pokusy médií a iných tretích osôb zasahovať do súdnych konaní. Zdrojom informácií môžu byť i OČTK.

Podľa najnovšieho prieskumu aj dôvera v políciu je v spoločnosti rozdielna. Konflikt medzi povereným ministrom vnútra a policajným prezidentom dôveru v políciu zrejme neposilnil.

- Zamedziť poskytovanie informácií médiám a tretím osobám, ktoré môžu ohrozovať vyšetrovací proces, vedú k difamácii obvinených osôb a ohrozujú ich práva.
- Vytvoriť systém inšpekcie policajného zboru a ďalších bezpečnostných zložiek, ktorý nebude podliehať ministrovi vnútra.

Pre posilnenie právneho štátu je potrebné zvyšovať právnu ochranu občanov: predovšetkým v spolupráci na úrovni EÚ.

- Nanovo formovať celý proces ochrany občianskych a ľudských práv na tzv. sociálnych sieťach; pristúpiť k zákazu získavania osobných údajov od súkromných prevádzkovateľov služieb.

4. *Boj proti korupcii*

Východisko

Slovensko sa dlhodobo zmieta v osídľach oligarchizácie štátu a nepochybne sa do jeho tradície – od spustenia bezhraničnej privatizácie – dostali aj prvky „zmocňovania sa štátu“ (state capture) nelegálnymi silami a prostriedkami súkromného kapitálu. Tento jav sa vyskytoval s rôznou intenzitou počas všetkých vlád od vzniku SR. Sociálnodemokratická politika musí nekompromisne pristúpiť k odstraňovaniu tohto javu predovšetkým z týchto dôvodov:

- Koncept sociálneho štátu, ktorý je jadrom sociálnodemokratickej politiky, vyžaduje nespochybniteľnú dôveru občanov, že štát neslúži záujmom súkromného kapitálu, ale potrebám občanov a verejnému záujmu.
- Oligarchizácia štátu vedie k ekonomickej nespravodlivosti, monopolizácii podnikania, nerovnosti príležitostí a neprípustným privilégiám súkromných vlastníkov.
- A napokon je vždy rozkrádaním zdrojov štátu, ktoré majú slúžiť zvyšovaniu životnej úrovne občanov.

Opatrenia

- Pripraviť zákon o lobingu, ktorý by neupravoval iba legalizáciu a práva lobistov, ale vzťah nositeľov štátnej moci k lobistickým aktivitám.
- Preskúmať všetky doterajšie skúsenosti s verejným obstarávaním a upraviť tie časti, ktoré umožňujú podvodné konania alebo obchádzanie pravidiel.
- Harmonizovať definície trestných činov korupcie tak, aby zahŕňali nielen úplatkárstvo, ale aj zneužitie verejných finančných prostriedkov, obchodovanie s vplyvom, zneužitie funkcie, ako aj marenie spravodlivosti a neoprávnené obohatenie sa v súvislosti s trestnými činmi korupcie. Postupovať tak, aby všetky trestné činy v zmysle Dohovoru Organizácie Spojených národov proti korupcii boli trestnými aj podľa práva SR (a to aj v práve EÚ). Osobitne treba vytvoriť legislatívne rámce zjednocujúce postih korupcie vo verejnom a v súkromnom sektore.
- Účinné vyšetrovanie korupcie a proces jej trestného stíhania si vyžaduje posilniť (a nie oslabiť) vyšetrovacie prostriedky tak, aby orgány presadzovania práva (od polície cez prokuratúru po súdy) mali na boj proti korupcii vhodné legislatívne prostredie.
- Posilniť v tomto kontexte kontrolu zákonnosti celého procesu vyšetrovania. Preto je nevyhnutné právomoc GP upravenú § 363 Trestného zákona zachovať. Tento inštitút potrebné upraviť tak, aby dotknuté strany mali právo odvolať sa k definitívnemu súdnemu rozhodnutiu.
- Zmeniť právne postavenia orgánov inšpekcie tak, aby získala nadrezortný charakter. Vyžaduje si to posilnenie zákonnosti v konaní všetkých represívnych zložiek štátu voči občanom i právnickým osobám. Vytvoriť nový systém riadenia a kontroly SIS.
- Presadzovať v rámci EÚ úpravu výsad a imunit pri vyšetrovaní korupcie, tak aby členské štáty vzájomne kooperovali v boji proti korupcii: a to včas a v rámci účinného a transparentného postupu stanoveného v právnom poriadku.

XI. KULTÚRA

Ako „urobiť“ slovenskú spoločnosť kultúrnejšou. Výchova ku vlastenectvu

Východisko

Kultúrnosť spoločnosti je nehmotným bohatstvom, ktorého zvelaďovanie sa nemôže dosiahnuť izolovane, napríklad od prehlbovania vzdelania, výchovy k lepšiemu kultúrnemu prostrediu či záujmu o ochranu a rozvíjanie kultúrneho dedičstva, no súvisí i s celkovou rozvinutosťou regiónu, v ktorom ľudia žijú.

Kultúrnosť a kultúra ako taká sa doposiaľ vo všetkých obdobiach slovenskej politiky (najmä od roku 1918) považovali prevažne len za „nadstavbu“, ktorá má prísť na rad až po vyriešení všetkých ostatných spoločensko-hospodárskych otázok. Taký čas, očividne, nikdy nenastal. V dôsledku toho boli kultúrne otázky politikmi aj verejnosťou len „trpené“, čo postupne prehlbovalo priepasť, ktorá dnes dosahuje svoje maximum: kultúra a kultúrnosť sa považujú za zbytočnú, elitnú záležitosť a ich hlboký zmysel sa tak celkom míňa svojmu pôvodnému a zásadnému účinku na všetky súčasti dobrého fungovania štátu a ľudí, ktorí v ňom žijú.

Opatrenia

Väčšina uvedených opatrení sa bude realizovať na základe rozhodnutí na samosprávnej úrovni. Štát by však mal pre ne vytvárať vhodné prostredie, väčšie projekty finančne podporovať z vlastných zdrojov, prípadne pomôcť pri využívaní európskych a iných externých zdrojov (napr. nórske fondy). Pri realizácii opatrení by mohli pozitívnu úlohu zohrať aj rôzne záujmové organizácie.

- Dôraz na kvalitnú výučbu slovenského jazyka a literatúry a dôraz na vysoké jazykové a vyjadrovacie schopnosti ľudí pôsobiacich v médiách.
- Pestovanie vzťahu k poézii a próze písanej po slovensky: zatraktívnenie výučby, podpora recitačných súťaží, poznávacie exkurzie po stopách významných básnických a literárnych osobností atď. (nevyklučuje spoluprácu s podobnými maďarskými aktivitami, ktoré sú na rozdiel od našich vrátane vzťahu k literátom na vysokej úrovni).
- Podpora hudobných podujatí o slovenských hudobných osobnostiach – vrátane všetkých autorov pôsobiacich na území Slovenska.
- Cílené umiestňovanie tabúl, pripomínajúce osobnosti, narodené, žijúce alebo pôsobiace v existujúcich objektoch miest a dedín alebo na miestach niekdajších

priestorov ich pôsobenia. Okrem významných ľudí 20. storočia by malo ísť o významné slovenské a celkovo hornouhorské osobnosti všetkých predchádzajúcich storočí (bez ohľadu na materinský jazyk či jazyk, v ktorom tvorili); ak ide o osobnosti 20. storočia, bez ohľadu na národnosť. Malo by sa to (podľa možností v spolupráci s krajaňskými spolkami alebo cirkvami) týkať aj niektorých miest mimo územia Slovenska, významných pre slovenské vzdelanectvo (Viedeň, Šoproň, Miškovec, Budapešť, Lipsko, Sibiň a pod.)

- K pomenovaniu ulíc a námestí uvádzať aj krátke informácie, o koho ide.
- Rekonštrukcia historických budov (osobitne napr. jedinečných gotických kostolov a kaštieľov vo viacerých regiónoch, ako je Gemer, oblasť Hauerlandu, drevené kostoly na východnom Slovensku a pod.) by mala prebiehať vždy v nadväznosti na projekty rozvíjajúce regionálnu ekonomiku a prepájať sa na školské exkurzie, tábory či iné vzdelávacie aktivity. Ideálne je prepojenie so vzdelávaním o starej literatúre či hudobných textov písaných v 17. a 18. storočí v slovenčine (organová hudba v gemerských mestách, Jelšava ako jedno z centier slovenského vzdelanectva v 17. a 18. storočí a pod.).
- V spolupráci s obcami vyčlenenie prostriedkov na rekonštrukciu historických cintorínov – vrátane tých, na ktorých sa zrkadlí sociálny, etnický a jazykový vývoj Slovenska (je hanba rozčuľovať sa, že si súčasné Maďarsko „prisvojuje“ osobnosti zo Slovenska, vidiac, v akom príšernom stave sú naše staré cintoríny, ale aj stav hrobov moderných slovenských osobností na rôznych cintorínoch. Za stovky mnohých – Ján Levoslav Bella, autor prvej slovenskej opery, na cintoríne Kozia brána v Bratislave už roky nemá bustu a pomaly ani meno).

XII. NAŠA EURÓPSKA/ZAHRANIČNÁ POLITIKA

Východisko

Ako sociálni demokrati už tradične odmietame každý imperializmus. Preto odsudzujeme Putinovu agresiu k Ukrajine, ktorá je popretím základných princípov Charty OSN a záverečného aktu Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe z roku 1975. Rovnako ako si vážime vlastnú národnú suverenitu, vážime si aj suverenitu Ukrajiny a podporujeme úsilie Ukrajiny o jej zachovanie.

Obrana našej suverenity je garantovaná našim členstvom v NATO. Členstvom v Európskej únii sme neprišli o svoju suverenitu, naopak, ak sme jej časť postúpili v prospech EÚ, získali sme možnosť podieľať sa na suverenite celej EÚ. Túto možnosť by sme mali využívať viac: byť iba „policy taker“, ale aj „policy maker“. Členstvo v EÚ je zárukou našej suverenity, ako aj nášho ekonomického a sociálneho rozvoja.

V EÚ je jedným z princípov spolužitia solidarita. To, čo potrebujeme, je na tejto solidarite viac participovať.

Sme presvedčení, že Slovensko doteraz nevyužilo možnosti, ktoré pre nás členstvo v EÚ prinieslo. Aj to je jedným z dôvodov, prečo naša konvergencia za priemerom EÚ zaostala, resp. prepadla. Cieľom musí preto byť nielen lepšie využitie nášho členstva v EÚ, ale aj aktívnejšie úsilie na jej ďalšom smerovaní. Toto úsilie spája domácu aj zahraničnú politiku do jednotného úsilia, ktoré chápeme ako europolitiku.

Opatrenia

- Intenzívne sa zapojiť do európskeho projektu, ktorého cieľom je moderný európsky sociálny model založený na Európskom pilieri sociálnych práv. Podporiť všetky právne normy, ktoré zvyšujú sociálne, pracovné a ekologické štandardy pracujúcich ako aj efektívne programy sociálneho zabezpečenia ľudí, ktorí stratili prácu a ich rýchlu re-kvalifikáciu na nové povolania.
- Podporovať Európsku sociálnu chartu a odstrániť výhrady, ktoré sme pri jej ratifikácii uplatnili (napr. výhrada o práve na bývanie).
- Efektívnejšie využívať všetky európske finančné nástroje: eurofondy, prostriedky z plánu obnovy, ako aj kompenzačné fondy pre tých, ktorí sú poškodení globalizačnými procesmi. Tieto kompenzačné fondy v EÚ treba posilniť.
- Nebrzdiť nové obchodné zmluvy medzi EÚ a inými časťami sveta (Latinská Amerika,

Čína, India, Japonsko, USA atď.), ale striktné a bezpodmienečne sa zasadzovať za vysoké sociálne štandardy pri ochrane pracujúcich, nedopustiť sociálny, environmentálny a regulačný dumping. Dbáť na to, aby obchodné vzťahy prispievali k tvorbe kvalifikovaných pracovných miest, k ochrane životného prostredia a k boju s klimatickými hrozbami.

- Slovensko sa musí stať súčasťou zelenej priemyselnej politiky EÚ. Návrh, aby sa financovala zo spoločného dlhu analogicky ako Plán obnovy a odolnosti, zatiaľ neprešiel. V prípade obnovenia diskusie podporiť vznik fondu na financovanie zelenej priemyselnej politiky financovaného zo spoločných prostriedkov EÚ.
- Urýchlene reagovať na Fit for 55, balík návrhov na revíziu a aktualizáciu právnych predpisov EÚ nadväzujúci na Zelenú dohodu. Cieľom je znížiť do roku 2030 čisté emisie skleníkových plynov v EÚ aspoň o 55 % v porovnaní s úrovňami z roku 1990.
- Pripraviť Akčný plán na využitie Sociálno-klimatického fondu, vznik ktorého predpokladá Fit for 55. (Pozri text Boj s klimatickými zmenami a európska zelená politika)

Jednou z aktuálnych debát v EÚ je otázka zrušenia práva veta, ktoré umožňuje členskému štátu Európskej únie blokovať určité rozhodnutia, ktoré by mohli mať významný dosah na jeho záujmy. Pri argumentácii v prospech práva veta sa uvádza, že chráni záujmy menších štátov, motivuje k rozhodnutiam na základe konsenzu a podporuje udržať harmonické vzťahy v EÚ. Na druhej strane je brzdou v dosahovaní pokroku všade tam, kde sa uplatňuje. Ukážkou je napríklad dlhotrvajúci spor o vytvorenie spoločného konsolidovaného daňového základu pre korporácie (CCCTB) v EÚ. Právo veta nielen blokuje procesy rozhodovania v EÚ, ale neumožňuje rýchle rozhodnutia v prípadoch, keby to bolo nevyhnutné. Ďalší pokrok EÚ pri zachovaní práva veta bude pomalý a nebude spĺňať očakávania.

- Zvažovať všetky pozitíva a negatíva práva veta a až na tomto základe formulovať svoje stanovisko.

Ako malá krajina môžeme svoju veľkosť ukázať v podpore takých riešení konfliktov a kríz na svetovej scéne, ktoré zodpovedajú základným etickým hodnotám a opierajú sa o pokrokovú tradíciu slovenskej histórie. Nepodporujeme nijaké imperiálne a revizionistické ambície, nech ich presadzuje ktokoľvek.

Chceme, aby sa Európska únia zmenila na rešpektovaného svetového hráča, ktorý sa stane účinným mierovým aktérom, ale tiež lídrom pri presadzovaní úsilia o odvrátenie klimatickej katastrofy a modelom pre sociálne spravodlivejšie usporiadanie vzťahov v spoločnosti pre iné štáty vo svete.

Podporiť program „európskej suverenity a autonómie“, ktorého základné črty navrhol francúzsky prezident Emanuel Macron počas návštevy Slovenska.

- Podporiť vytvorenie európskych obranných síl s presne vymedzenou sférou pôsobenia, predovšetkým pri mierových misiách, humanitárnych katastrofách, v boji proti terorizmu a pod.
- Podieľať sa na industriálnych a technologických kapacitách pri budovaní obranných síl Európskej únie. Orientovať sa na produkciu s vysokou pridanou hodnotou a vysokým inovačným potenciálom.
- Podporiť program európskej suverenity a autonómie pri formovaní nielen bezpečnostnej, ale aj zahraničnej politiky EÚ.
- Podporiť multilateralizmus pri riešení kľúčových globálnych otázok ako boj s klimatickými zmenami, s pandémiami, terorizmom a pod. EÚ by mala byť lídrom v podporovaní produkcie globálnych verejných statkov.
- Podporiť posilňovanie kapacity spoločnej zahraničnej politiky vo formujúcom sa multipolárnom svete (napr. zabezpečenie dostatočného personálu pre zahraničnú službu, ktorú predpokladá nová Lisabonská zmluva o EÚ).
- Presadzovať jednoznačný protiimperiálny rozmer slovenskej zahraničnej politiky na pôde OSN. Je predovšetkým potrebné odstrániť povojnovú anomáliu v zložení Bezpečnostnej Rady OSN ako výkonného orgánu tohto svetového spoločenstva. Stálymi členmi by sa mali stať aj demokratické krajiny iných kontinentov ako India, Brazília či Južná Afrika.
- Podporiť všetky formy boja proti medzinárodnej kriminalite, praniu špinavých peňazí, obchodovaniu s ľuďmi, stáť proti daňovým podvodom a únikom do daňových rajov; rovnako ako proti všetkým formám korporátneho vykorisťovania aj v iných častiach sveta.

Pandemická kríza, ktorá viedla k narušeniu a v niektorých prípadoch až k rozbitiu dodávateľsko-odberateľských vzťahov, energetická kríza po vypuknutí vojny na Ukrajine a klimatická kríza, reakcia na ktorú násobne zvýšila dopyt po niektorých mineráloch ako lítium, jednoznačne ukázali na jednostrannú závislosť EÚ od vonkajších zdrojov a na potrebu jej znižovania európskou produkciou, na potrebu diverzifikácie dovozu energetických zdrojov a nevyhnutných materiálov.

- Podporiť návrh na zabezpečenie prístupu EÚ k zabezpečeniu kritických materiálov realizáciou Critical Raw Materials Act. Diverzifikáciou importu energetických zdrojov a kritických materiálov nesmie dochádzať k ohrozovaniu iných cieľov ako boj s klimatickými zmenami, dodržiavanie ľudských práv a pod.

Zoznam autorov

Mgr. Alexander Ač, PhD.,

je pracovník Ústavu výskumu globálnej zmeny AV ČR. Pracuje v oblasti základného a aplikovaného výskumu v odbore environmentálnej ekológie so zameraním na dôsledky klimatickej zmeny na ekosystémy a fyziológiu rastlín. Aktívne publikuje vo vedeckých, ale aj populárnych časopisoch a novinách. Je spoluautorom knihy *Vek nerovnováhy* (Akadémia, 2019).

Prof. Joachim Becker

je profesor na Ekonomickej univerzite vo Viedni. Študoval národohospodárstvo, politológiu a afrikanistiku. Ako hosťujúci profesor pre medzinárodný rozvoj pôsobil na Viedenskej univerzite, vyučoval na univerzitách v Argentíne, na Slovensku, v Česku, Rumunsku a Španielsku. Jeho práce vyšli vo viacerých jazykoch.

PhDr. Ing. Marek Dobeš, PhD.,

je samostatný vedecký pracovník CSPV SVÚ SAV. Vyštudoval ekonómiu na Ekonomickej univerzite v Bratislave a psychológiu na Univerzite Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach a Prešovskej univerzite v Prešove. Vo svojej práci sa zaoberá sociálnou a školskou psychológiou, ako aj modelovaním kognitívnych a sociálnych procesov.

Doc. JUDr. Branislav Fábry, PhD.,

vyštudoval Právnickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, absolvoval aj študijné pobyty v zahraničí. Pôsobil v súkromnej sfére i v Kancelárii Národnej rady SR. V súčasnosti vyučuje na Právnickej fakulte UK, kde sa zaoberá hlavne teóriou práva. Venuje sa aj aktuálnym problémom právneho štátu, ale tiež medzinárodným vzťahom. V Etickej komisii Ministerstva zdravotníctva SR sa venuje otázkam bioetiky.

Ing. Michal Feik, PhD.,

po štúdiu ekonometrie a operačného výskumu na Ekonomickej univerzite v Bratislave neskôr získal titul PhD. na Stavebnej fakulte STU, kde sa jeho záujmom stali dopravné riešenia a konštrukcie inžinierskych stavieb. Pôsobil ako riaditeľ odboru komunikácie a propagácie Bratislavského samosprávneho kraja, poradca primátora Bratislavy (roky 2011 – 2014), v súčasnosti pracuje pre Bratislavský vyšší územný celok a ako poslanec miestneho zastupiteľstva Mestskej časti Bratislava-Rača.

Ing. Ľuboslav Habán

vyštudoval odbor ekonomika a riadenie strojárskych a elektrotechnických výroby na Strojníckej fakulte Technickej univerzity v Bratislave. Počas dlhej profesionálnej kariéry pôsobil v zahraničnom obchode SR a ČSFR v podnikoch zahraničného obchodu, na FMZO v Prahe a na MH SR. Neskôr pracoval v oblasti ekonomiky a riadenia strojárskych výroby, európskej integrácie a v krízovom manažmente na MH SR ako hlavný štátny radca.

Ing. Martin Halás

pracuje ako riaditeľ Inštitútu pre výskum sociálno-ekonomických rizík a alternatív (IVRA). Ako vyštudovaný ekonóm sa venuje najmä sociálnej problematike, zamestnanosti, sociálnym službám, dôchodkovému systému a chudobe seniorov a zdravotne ťažko postihnutých.

Mgr. Andrej Hutta

je vzdelaním manažér v oblasti ľudských zdrojov, v súčasnosti pracuje ako riaditeľ Štátneho inštitútu odborného vzdelávania (ŠIOV). Zároveň pôsobí ako predseda Rady zamestnávateľov pre systém duálneho vzdelávania a člen Prezídia Asociácie zamestnávateľských zväzov a združení.

Mgr. Kateřina Chajdiaková

po štúdiu biochémie na Fakulte prírodných vied Univerzity Komenského v Bratislave pracovala ako projektová manažérka v organizácii Greenpeace. Neskôr sa stala riaditeľkou platformy Budovy pre budúcnosť, od roku 2021 je koordinátorkou odbornej platformy Slovenská klimatická iniciatíva.

Mgr. Iveta Kompišová, PhD.,

vyštudovala medzinárodné vzťahy, počas profesionálnej kariéry pôsobila v rôznych štátnych inštitúciách, desať rokov sa venovala agende európskych záležitostí, podieľala sa na príprave a realizácii prvého predsedníctva Slovenskej republiky v Rade OECD (PRES MCM) v roku 2019, bola zodpovedná za tvorbu stratégie a štátnej politiky vo vzťahu k medzinárodným ekonomickým organizáciám s dôrazom na OECD. V súčasnosti pôsobí ako projektová manažérka, ako aj predsedníčka Správnej rady občianskeho združenia Zjednotení za mier.

Mgr. Ján Košč

je nezávislý sociálno-ekonomický analytik, odborár a občiansky aktivista, ktorý sa zaoberá pracovným prostredím a problematikou odborového organizovania pracujúcich. Je autorom viacerých odborných publikácií, napríklad *Revolúcia pracovného času*, *Mýty a fakty o daňovo-odvodovom zaťažení na Slovensku*, spoluautorom a editorom kníh *Slovenské skúsenosti s neoliberalizmom* a *K problematike chudoby a sociálnej neistoty na Slovensku v 21. storočí*. Pravidelne publikuje v denníku Sme, nepravidelne v Denníku N a Pravde. Je spoluzakladateľom OZ Pracujúca chudoba a zakladateľom Asociácie sociálno-ekonomických analytikov.

Mgr. Alena Krempaská

vyštudovala európske štúdiá a medzinárodné vzťahy na FSEV UK a na Science Po Paris. V súčasnosti je programová riaditeľka Inštitútu ľudských práv. Venuje sa ekonomickým, sociálnym a kultúrnym právam, vzdelávaniu a kampaniam. Je spoluautorkou viacerých vzdelávacích publikácií, medzi inými pre stredné školy v oblasti ľudských práv, známa je protikorupčnými aktivitami. Pravidelne publikuje v denníku Pravda.

PhDr. Erika Kvapilová, CSc.

je vzdelaním filozofka s viac ako 20-ročnými skúsenosťami v oblasti sociologického výskumu so zameraním na teóriu sociálneho štátu, sociálnych politík, inklúzie a oblasti rodovej rovnosti. Viac ako 15 rokov pôsobila v štruktúrach OSN (v UNIFEM, UN Women), ako reprezentantka OSN pre ženy v Gruzínsku a ako regionálna programová riaditeľka pre juhovýchodnú Európu a Turecko.

Doc. Ing. Peter Magvaši, CSc.,

vyštudoval Hutnícku fakultu VST v Košiciach v odbore neželezných kovov, počas dlhej profesionálnej kariéry pôsobil ako podnikový riaditeľ i ako riaditeľ výskumného ústavu. V roku 1994 zvolený za poslanca NR SR za stranu SDL, v období marca až decembra 1994 bol minister hospodárstva SR. V rokoch 1998 – 2002 pôsobil ako minister práce, sociálnych vecí a rodiny SR. V súčasnosti je aktívny vo vedecko-technickom tíme Stredoeurópskeho technologického inštitútu CEIT Group.

Ing. Anton Marcinčin, PhD.,

absolvoval Elektrotechnickú fakultu ČVUT Praha, CERGE-EI Praha a výskumné pobyty na Tinbergenovom inštitúte a LSE. Bol ekonóm Svetovej banky pre Slovensko a Slovinsko, poslanec NR SR a splnomocnenec vlády pre najmenej rozvinuté okresy. Založil iniciatívu Regionálny rozvoj teraz!

Mgr. Branislav Ondruš

vyštudoval politológiu na FF UK, počas štúdia bol politickým expertom v Rade Európy v Štrasburgu. V roku 1999 sa stal hovorcom, neskôr podpredsedom SDL. V rokoch 2012 – 2016 bol poslancom NR SR a v ďalšom období vo vláde Róberta Fica pôsobil štátny tajomník ministra práce, sociálnych vecí a rodiny SR. V súčasnosti je predseda Asociácie pre sociálnu ekonomiku na Slovensku a poradca Európskej komisie pre Severné Macedónsko v oblasti reformy odborného a celoživotného vzdelávania.

JUDr. MUDr. Patrik Palacka, PhD., MPH, MBA, LL.M.,

pracuje ako primár oddelenia ambulantnej chemoterapie v Národnom onkologickom ústave v Bratislave a súčasne ako odborný asistent na II. onkologickej klinike Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Je autorom a spoluautorom viac ako 60 odborných publikácií a monografií. V roku 2012 založil občianske združenie OncoReSearch a predsedá mu.

Mgr. Silvia Ruppeldtová

je slovenská prekladateľka, publicistka a esejistka. Pracovala ako archeologička a sprievodkyňa vo viacerých krajinách Európy a Latinskej Ameriky. Pôsobila ako redaktorka a komentátorka v týždenníku Slovo a v denníku Pravda so zameraním na kultúru Slovenska, strednej Európy a Latinskej Ameriky. Prekladá z francúzskeho, španielskeho, portugalského, nemeckého, ruského a anglického jazyka.

Prof. Ing. Juraj Sipko, PhD., MBA,

vyštudoval ekonómiu na Ekonomickej univerzite v Bratislave, neskôr pokračoval v štúdiách na Harvarde, MIT či Pennsylvanskej univerzite. V rokoch 1994 – 2000 riadil odbor medzinárodných vzťahov na Ministerstve financií SR, medzi rokmi 2000 – 2006 pracoval ako poradca výkonného riaditeľa Medzinárodného menového fondu. Od roku 2014 je riaditeľom Ekonomického ústavu SAV.

Ing. Brigita Schmögnerová, CSc.,

je pôvodne vysokoškolská pedagogička na VŠE Bratislava, neskôr vedecká pracovníčka EÚ SAV a krátko vedúca oddelenia pre hospodársku politiku v Kancelárii prezidenta SR. V roku 1994 vo vláde J. Moravčíka podpredsedníčka vlády pre hospodársku politiku za SDĽ, v prvej vláde M. Dzurindu ministerka financií. Po odchode z vlády pôsobila ako výkonná tajomníčka EHK OSN v Ženeve a neskôr viceprezidentka EBOR v Londýne. Je autorkou viacerých vedeckých a odborných publikácií.

Mgr. Daniel Škobla, PhD.,

je sociológ, vedecký pracovník Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV. Pracoval ako programový špecialista United Nations Developing Program, kde sa podieľal na tvorbe výskumov, ako aj strategických dokumentov o integrácii Rómov. Participuje na viacerých vedeckých projektoch vo vedeckovýskumnej sfére.

Mgr. Monika Uhlerová, PhD.,

je prezidentkou Konfederácie odborových zväzov SR a podpredsedníčkou tripartity. Predtým pôsobila v akademickom prostredí, venovala sa vedeckovýskumnej, prednáškovej a publikačnej činnosti zameranej na odborové hnutie, záujmové skupiny, sociálny dialóg a sociálnu politiku.

Doc. PhDr. Boris Zala, CSc.,

vyštudoval filozofiu na FF UK. V roku 1989 sa aktívne zapojil do príprav zmeny režimu, v decembri 1989 spoluzakladal Sociálnodemokratickú stranu. Po Nežnej revolúcii pôsobil ako asistent na Katedre filozofie FF UK a od roku 2000 ako vedúci Katedry politológie na UKF v Nitre. Spoluzakladal stranu Smer-SD (1999) a pôsobil ako poslanec Národnej rady SR (2002 – 2009) a ako poslanec Európskeho parlamentu (2009 – 2019). Publikoval 8 monografií z odboru filozofie a politickej filozofie, je aktívny vo verejnej diskusii, pravidelne prispieva do periodík Pravda a Denník N.

IMPRESSUM

Friedrich Ebert Stiftung, zastúpenie v Slovenskej republike
Maróthyho 6, 811 06 Bratislava, slovakia.fes.de

Autor:

Brigita Schmögnerová (editor) a autorský kolektív

Za publikáciu zodpovedá:

Mag. phil. Robert Žanony

Tel: +421 2 59 30 40 23

Email: robert.zanony@fes.de

Objednávky: slovakia@fes.de

Komerčné využitie publikácií vydaných Friedrich Ebert Stiftung (FES) nie je povolené bez písomného súhlasu.

SCHMÖGNEROVÁ, Brigita a autorský kolektív: Spravodlivé, inovatívne a trvalo udržateľné Slovensko

ISBN 978-80-8264-009-03 (tlač)

ISBN 978-80-8264-010-9 (online)

